

[312(477)]

А. ХОМЕНКО

НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

1897—1927 р.р.

ПОПУЛЯРНА РОЗВІДКА ЗА ПОПЕРЕДНІМИ
ПІДСУМКАМИ ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ 17-ХІІ 1926 р

Загальне редагування
члена колегії ЦСУ
М. АВДІЄНКО

ПЕРЕДМОВА.

Роботу що до зведення підсумків перепису населення 17 грудня 1926 року ще тільки розпочато. Програма цього зведення цілком забезпечує можливість всебічно використати перепис так для спізнання самого населення України, як і для висвітлення основних питань соціально-економічного характеру. Але вся розробка разом є величезною технічною операцією, що провадитиметься біля двох років. Проте вже перші і, поки ще не остаточні, а лише попередні, підсумки загальної кількості населення дають змогу виявити темп росту сільської і міської людности, зважити причини, що викликали особливості росту людности окремих районів, підрахувати тенденції змін, а тим самим наблизитися і до пребачення майбутнього росту людности. Вважаючи, що з усім цим повинні бути ознайомлені широкі громадські кола України, ЦСУ України і видає цю невеличку книжку, яку сподівано, зможе зачитати і той, хто не має спеціальної підготовки до читання статистичних робіт.

ЗМІСТ.

	Стор.
Передмова	3
Декілька слів про значіння перепису	5
Найголовніші факти	6
Співвідношення загальних цифр 1897 і 1927 рр.	10
Передумови до зросту	12
Докладніший розгляд характеру еволюції по географічних районах	17
Затримка у зрості населення	20
Динаміка міського населення	28
Декільки слів про перспективи дальшого зросту	35
Графіки	46

Таблиці:

I. Попередні підсумки перепису населення УСРР 17 грудня 1926 року	64
II. Порівнюючі підсумки перепису міського населення УСРР за переписом 15-III 1923 р. та 17-XII 1926 р.	72
III. Зріст населення УСРР за час від 9 лютого 1897 р. до 17 грудня 1926 р.	74

Дескільки слів про значіння перепису.

Перепис населення 17 грудня 1926 року не єсть звичайний перепис. Він знаменує собою добу, коли радянська суспільність, подолавши перші труднощі господарського будівництва, звернула особливу увагу на головний фактор розвитку народного господарства—на людність республіки. Вивчити біологічні та соціальні особливості людности, простежити зміни, що відбулися в її складі протягом останніх часів, відшукати тенденції розвитку соціального колективу і, використавши здобутий досвід, спробувати накреслити шляхи майбутнього зросту й поступу—ось ті першорядної ваги завдання, що їх обслуговувати має радянська демографія (наука про населення), і зможе обслуговувати тільки тому, що початок майбутній науковій роботі в даному напрямкові уже положений переписом населення 17 грудня 1926 року.

Таким чином, цей перепис є підвалиною всієї дальшої демографічної роботи, при чому не тільки самого призбирання та становлення певних фактів, але й безпосередніх спроб дати змогу висновки науки використати для практичної діяльності.

Тільки робітнича держава, що дбає за добробут і будучину широких мас трудящих, може з науки про населення зробити справжній засіб для створення того добробуту.

Ми певні, що на цьому полі працюватимуть незабаром сотні наукових робітників. Наше ж теперішнє завдання зробити перший крок до спізнання сучасного населення України, оскільки це можна зробити за першими підсумками перепису 1926 року і оскільки маємо до того сили.

Найголовніші факти.

Отож почнемо з того, що занотуємо деякі найголовніші факти.

На території в 451.580 кв. кілометрів—сучасній території Української Соціалістичної Радянської Республіки—17 грудня 1926 р. було переписано 28.871.785 душ фактичного населення¹⁾. З технічних міркувань деякі невеликі групи людности було переписано іншим способом, ніж все населення, а відомостів про ці групи поки що не публіковано. Беручи це на увагу та додаючи за приблизним розрахунком приріст за 14 днів, можемо вважати, що на 1 січня 1927 р. людність України дорівнювала 29 мільйонам.

За кількістю людности та густото заселення УСРР належить до найзначніших європейських держав. Тільки Німеччина (63,5 міль.), Британія (43,8 міль.), Франція (39,8 міль.), Італія (40,6 міль.) та Польща (29,3 міль.), щоб-то тільки 5 європейських держав, коли не рахувати європейської частини РСФРР (82,4 міль.). — більші за Україну. Але Україна всі ці держави переважає темпом зросту населення. Тому

¹⁾ Фактичне населення—всі ті люди, що на даний момент знаходяться в даному місці, незалежно від того, чи постійно живуть тут, чи перебувають тимчасово. Отже ж, в поданій цифрі знаходяться всі, хто був на Україні 17-ХІІ 1926 року, хоча б звичайно й не жив у їй, і, навпаки, нема тих, хто хоча й живе звичайно на Україні, але підчас перепису був по-за її межами.

недалекий час—може за які найближчі 10 років—Україна випередить Польщу; ще років 35—40 і Україна наздогонить Францію.

Україна належить не тільки до найбільших держав Європи, але разом з тим і до найгустіш заселених держав. Пересічно на 1 кв. кілометр на Україні припадає 64 мешканці. Значно тісніш живе людність у Британії (189 мешканців на кв. клм.), Німеччині (135), Італії (127) та ще в деяких невеличких європейських державах. Але вже густота населення Франції (73) та Польщі (72) не багато, як бачимо, одрізняється від української. Та ці невеликі ніби-то різниці набувають зовсім іншого значіння, коли ми звернемо увагу на той факт, що переважна частина української людности є людність сільська в той час, коли в цілому ряді густо заселених європейських держав переважну частину людности становить міське населення. Наприклад, коли порівняти під цим поглядом сучасну Україну з довоєнною Німеччиною, то виявиться, що Україна заселена далеко густіш ніж Німеччина, бо саме для сільської людности, зайнятої в сільському господарстві, простір території має першорядну вагу. Справді, в 1907 році з 55.547 тисяч німецької людности (сучасні межі Німеччини) в сільському господарстві працювало 15.051 тисяча, коли брати одразу так активних працівників, як і їхніх утриманців. Таким чином, на 1 кв. кілометр припадало 118 мешканців, з того було пересічно 32 мешканці, що жили з сільського господарства, та 86 мешканців, що жили коштом інших галузів праці. Коли ж узяти сучасну Україну, де кількість сільсько-господарської людности приблизно дорівнює кількості сільського населення, то вийде, що на 1 квадратний кілометр пересічно припадає у нас 52 сільських мешканців та 12 мешканців міста, щоб-то, з погляду

співвідношення між зайнятою в сільському господарстві людністю і територією, Україна заселена значно густіш, ніж Німеччина. Ідучи шляхом таких розрахунків, можна довести, що Україна заселена далеко густіш значної більшості європейських держав і що тільки особливо сприятливі для сільського господарства природні засоби України дали змогу забезпечити прожиток такій великій кількості селян—хліборобів.

Розподіл людности на сільську та міську з економічного погляду має приблизно таке ж значіння, як розподіл людности за різними галузями праці, а саме—поміж сільським господарством, з одного боку, та всіма іншими виглядами господарської діяльності—з другого. Уже з самих оцих міркувань, не говорючи про всякі інші, треба уважніше роздивитися, в яких пропорціях розпадається українське населення на сільське й міське, і, далі, серед міського населення, як розподіляється по різних групах міст.

Наводимо для цього таку таблицю:

	Чоловіків	Жінок	Разом	У % до підсумку
Разом в УСРР .	13.972.737	14.899.048	28.871.785	100,0
Сільське населення	11.438.564	12.186.030	23.624.594	81,8
Міське населення .	2.534.173	2.713.018	5.247.191	18,2
З того:				
По окрцентах .	1.388.348	1.552.066	2.940.414	10,3
Інших містах .	326.173	351.133	677.306	2,3
Селища міс. типу	452.285	454.250	879.535	3,0
Інших міс. селищах	394.367	355.569	749.936	2,6

По селах, як бачимо, живе понад $\frac{1}{5}$, Вага міських елементів. по містах же трохи менше від $\frac{1}{5}$ частини всієї української людности. З того міського населення більша частина проживає по головніших—так за кількістю населення, як і за економічним та адміністративним значінням—містах,

в 40 округових центрах та в столиці Молд. АСРР. В інших містах та в селищах міського типу разом проживає ще 5,3% всього населення України. Далі йдуть такі селища, що в адміністративному відношенні нічим не різняться від сел, але за економічною своєю природою не можуть бути визнані за села. Це робітничі селища Донбасу та деяких найбільш індустріально розвинених округ, селища біля залізничних станцій, дачні селища, нарешті великі торговельно-промислові слободи й села, де переважна частина людности не працює в сільському господарстві, і т. ін., при чому все такі, що кожне з них має не менше як 500 душ населення.

В усіх цих дрібних міських селищах живе ще 2,6% українського населення. Виділяючи таким способом із загальної маси одну по одній всі групи міського населення, ми по-за переліченими групами залишаємо справді самі тільки села та людність, що живе виключно з прибутків від сільського господарства. Без сумніву, є ще невеличка кількість селищ, що в них переважну роль відіграють види праці, властиві міському населенню; скільки таких селищ і де вони—про це дізнаємося з дальшої розробки матеріалів перепису. Але наперед можна сказати, що таких селищ дуже й дуже небагато.

Отже ж, залишається непохитно ще один основний факт—мала питома вага міських елементів, низький ступінь „урбанізації“¹⁾ нашої країни.

А в зв'язку з тим іншого змісту набувають і всі наведені показники густоти населення на Україні: з погляду умов сучасного господарства (на європейське мірило) Україна ще не дуже густо заселена, але розподіл української людности за

¹⁾ Urbs—місто; урбанізація—розвиток міського життя, зростання питомої ваги міської людности.

галузями праці такий, що має своїм наслідком аграрне (земельне) перенаселення. Україна не тільки може, але й повинна прогодувати далеко більшу кількість людности, ніж має зараз, але досягне цього тільки в тому разі, коли перебудує своє народне господарство, коли піде шляхом швидкої індустріялізації.

Щоб нехай приблизно накреслити, як швидко повинен іти у нас процес індустріялізації для того, щоб випереджувати зріст населення, треба зважити тенденції зросту населення. До цього й звертаємося.

Співвідношення загальних цифр 1897 і 1927 рр.

Умови зросту населення, зрозуміла річ, в першу чергу залежать од певних природних причин, од фізіологічних властивостей людини. Не можна перейти меж, що визначені цими фізіологічними властивостями, щоб-то темп множення людей не може йти далі визначеного природою максимуму, бо жінка протягом певного часу може народжувати тільки певну кількість дітей, але умови господарства є факторами, що діють в межах цих біологічних властивостей, і кожна система господарства відзначається властивим їй темпом зросту населення. Зміна умов господарства заподіює й зміну в темпі росту населення, але, розуміється, обидва процеси не повинні одбуватися цілком рівнобіжно: тенденції попереднього періоду зросту населення можуть діяти ще деякий час і після того, як значно вже відмінилася система господарства. Щоб виявити ці тенденції, треба простежити досить значний період в житті населення, що-найменше скільки десятиліть. Що до України, то доводиться оперувати даними, які стосуються до порівнюючої недовгого

часу — 30 років, бо досить точні відомості про населення маємо ми тільки з кінця XIX ст., коли було переведено перший загальний перепис кол. Російської Імперії (9 лютого 1897 року).

Соціалістична система обіймає у нас поки-що, далеко не все господарство, і коли й займає найголовніші його ділянки, то безпосередньо підпорядковує собі розмірно ще невелику частину людности. Основна маса населення, селянство, працює в умовах індивідуального, а не усупільненого господарства. Тому ще деякий час повинні діяти ті тенденції зросту населення, які діяли в передреволюційній добі, що й стверджується багатьма спостереженнями.

Таким чином, заглядаючи до минулого, ми в ньому знаходимо вказівки, щоб з'ясувати, передбачити майбутнє.

9 лютого 1897 року на Україні, коли брати межі сучасної УСРР, було всього 21.221.789 мешканців, а через 30 років, 17 грудня 1926 року, було всього мешканців 28.871.785 душ. Таким чином, за весь цей час населення України збільшилося на 36%.

Великий, чи малий такий зріст?

Порівняймо до інших держав¹⁾, трохи змінивши з технічних міркувань дати.

	Населення (в тисячах)		Зріст (у %)
	1900 р.	1926 р.	
Німеччина	50.750	63.319	24,8
Англія та Велс	32.528	38.890	19,5
Італія	33.950	40.548	19,5
Франція	40.700	39.800	-1,9
Україна	22.520	28.872	28,1
Союз РСР без України	86.280	115.928	35,2

¹⁾ Цифри наводжу за даними відповідних держав, пристосовуючи їх до сучасних меж цих держав, подекуди роблючи власні розрахунки.

Населення всіх цих країн змінювалося не тільки наслідком природного множення людности, але й через так званий механічний рух людности, цеб-то через переїзди мас населення через границі держав. В кожну державу хтось приїздив (іміграція), з кожної хтось виїздив (еміграція), і від того, кого було більше, знов же залежав загальний результат змін у кількості людности.

Виключаючи Францію, всі зазначені держави ввесь час належали до тих, де еміграція переважала іміграцію, загалом кажучи, до країн еміграційних. Еміграція найбільш була розвинена в Італії, Англії та на Україні, далі по інших частинах Союзу в цілому, і, нарешті, дуже мало розвинена в Німеччині.

Передумови до зросту.

Щоб зрозуміти значіння наведених цифр, треба, значиться, в'яснити передумови зросту населення в кожній країні зокрема.

Порівняймо, спочатку, наслідки природного множення людности; для цього вживемо осібних показників (коефіцієнтів) приросту, а саме—покажемо, скільки пересічно на рік припадало на 1.000 населення природного приросту (різниця поміж числом народжених та померлих):

На 1000 населення пересічно на рік припадало природного приросту

Країни	1896—1900	1901—05	1906—10	1924
Німеччина	14,7	14,4	14,1	8,2
Англія та Велс	11,5	12,0	11,6	6,7
Італія	10,0	10,7	11,4	...
Франція	1,3	1,7	0,7	1,8
Україна	20,3	18,0	18,2	24,2
кол. Европ. Росія.	17,6	16,1	16,0	...

Найбільший природний приріст, що становив мало не 2% на рік, ввесь час був на Україні. За Україною іде Росія, по ній — Німеччина. По інших великих державах природний приріст тримався 1⁰/₀ на рік, при чому Франція була ввесь час у зовсім виняткових умовах — за природним приростом населення в ній, загалом кажучи, не зростало зовсім (щось із 0,1⁰/₀ на рік).

Ніби-то й не так великі різниці протягом уже не дуже значного часу утворюють величезні зміни в співвідношенні кількості населення різних держав. Досить сказати, що за зазначених умов природного приросту населення Німеччини збільшилося б у два рази приблизно через 50 років, Англії — через 60 років, Росії — через 40 років, а України — через 35 років, а населення Франції лише більш ніж через 700 років.

Така сила першого фактору змін — природного приросту населення на Україні. Вона одна з найбільших не тільки в Європі, але й в цілому світі.

За всім тим тенденція зміни цього фактору була однакова так серед людности України, як і всієї Європи: коефіцієнт природного приросту повільно спадав (це не зовсім добре виявляється з наведених цифр, але це вже давно стверджений детальнішими спостереженнями факт), бо хоч скрізь зменшувалася смертність, проте ще швидче зменшувалася плодючість населення. Ця тенденція до спадання природного приросту діє й тепер. В 1925 році в Німеччині та Англії коефіцієнт не становить уже й 1⁰/₀, на Україні ж в останніх роках коефіцієнт був такий:

1923	17,6	1925	22,7
1924	24,2	1926	19,7 ¹⁾

¹⁾ За попередніми даними.

Себ-то, хоча й більший він проти довоєнного, але з явною тенденцією до дуже швидкого зменшення.

Вплив міграцій. Щоб вияснити роль другого фактору змін у кількості населення—ролю механічного руху, міграцій, треба мати докладні відомості так про розміри еміграції, як і про розміри іміграції. На жаль, статистика іміграції на Україні ніколи не провадилася, була тільки не повна статистика еміграції—призбирувано відомості про переселення за Урал. А що поміж 1897 та 1926 роками не було ні одного вселюдного перепису—різні переписи або не були вселюдними, або дали надзвичайно дефектний та неповний матеріал, до того ще й статистика природного руху населення часом руйнувалася зовсім,—то й не можна й наслідком дальших вирахувань вияснити кількість імігрантів. Деякі міркування все ж таки дають змогу припустити, що кількість емігрантів, що йшли не за Урал, а по інших напрямках, повинна була б до певної міри відповідати кількості імігрантів, в усякому разі різниці поміж обома цими сумами не повинні бути що-небудь значними. В такому разі досить, значиться, урахувати наслідки переселень за Урал та повернення переселенців з-за Уралу додому.

Переселення за Урал. Переселення за Урал вже наприкінці XIX ст. дають цифру в декілька десятків тисяч що-року. Рух цей швидко зростає, з початку другого п'ятиріччя XX ст. обіймає вже всю Україну (сільську, розуміється), і кількість переселенців щорічно становить уже сотні тисяч людей.

За нашими обчисленнями, що стосуються до тих меж УСРР, які вона мала в 1924 році, себ-то ще тоді, коли до її складу входили цілком (а не частинами, як тепер) Таганрозька і Шахтинська округи,

і, навпаки, ще не входили прилучені в 1925 році Путивельщина й інші невеличкі території РСФРР (до речі, ці територіяльні зміни майже не відбиваються на наших підрахунках переселень), переселення за Урал і повернення з-за Уралу виносили такі числа:

Тисячі переселенців однієї і другої статі

Р і к	Пересе- лилося за Урал	Повер- нуло додому	Лиши- лося за Уралом
1897 . . .	28,0	7,7	20,4
1898 . . .	19,8	3,3	16,5
1899 . . .	33,6	2,5	31,1
1900 . . .	65,7	8,2	57,5
1901 . . .	39,1	9,5	29,6
1902 . . .	36,0	7,1	28,9
1903 . . .	26,8	3,6	23,2
1904 . . .	19,2	3,9	15,3
1905 . . .	25,6	3,8	21,8
1906 . . .	59,3	7,9	51,4
1907 . . .	148,0	10,7	137,3
1908 . . .	250,8	18,8	232,0
1909 . . .	269,7	33,3	236,4
1910 . . .	183,7	43,7	140,0
1911 . . .	92,1	60,5	31,6
1912 . . .	49,5	23,2	26,3
1913 . . .	95,1	14,8	80,3
Разом 1897—1913	1.441,9	262,4	1.189,5

При природному прирості близько 500 тисяч на рік наслідок міграції для багатьох років був не дуже значний, але були й такі роки, коли цей наслідок у формі механічного відпливу дорівнював був половині й навіть більш, ніж половині природного

приросту. В такі роки дійсний приріст населення України зменшувався загалом у два рази проти природного, як це видно з таких чисел.

На 1000 населення припадало

Роки	При- родного приросту	Змен- шення через міграції	Дійсного приросту
1897	22,5	0,9	21,6
1898	20,1	0,8	19,3
1899	21,1	1,4	19,7
1900	22,4	2,5	19,9
1901	18,8	1,3	17,5
1902	20,6	1,3	19,3
1903	20,5	1,0	19,5
1904	21,4	0,7	20,7
1905	15,3	0,9	14,4
1906	18,5	2,1	16,4
1907	21,7	5,4	16,3
1908	19,2	8,9	10,3
1909	16,6	9,0	7,6
1910	13,0	5,3	7,7
1911	20,0	1,2	18,8
1912	21,9	1,0	20,9
1913	18,3	2,9	15,4

Наслідком цього й сталася затримка у зрості населення України проти зросту населення інших частин Союзу РСР.

Коли розрахувати, скільки разом з приростом, людности відняли з України переселення за Урал, то виявиться, що приблизно до 1914 року це буде (почавши від 1900 року) близько 1.241 тис. Ця людність за інших умов мала б бути на Україні, але

опинилася в інших частинах Союзу. „Повернемо“ її знов на Україну; в такому разі матимемо:

	Населення (в тисячах)		Зріст (у %%)
	1900 р.	1926 р.	
УСРР	22.520	30.113	33,6
Інші частини Со- юзу РСР	86.280	114.687	32,7

Тоб-то вже не інші Союзні республіки, а саме УСРР має швидчий темп зростання населення. Коли ж насправді сталося щось інше, то це і є наслідок переселень з України до Сибіру, середньої Азії, то-що, загалом за Урал.

Таким чином, зміни в кількості населення України довоєнної доби відбувалися в умовах надзвичайно великого природного приросту—з одного боку, й дуже розвиненої еміграції—з другого. Довоєнна Україна, як і сучасна, була перенаселеною, але в особному, аграрному відношенні.

Докладніший розгляд характеру еволюції по географічних районах.

Цей висновок не тільки дає загальний підсумок еволюції населення всієї України, але в той же час, без великих виїмків, стосується мало не всіх окремих географічних районів. Та щоб зрозуміти різниці поміж такими районами, коли рівняємо між себе динаміку їх населення, беручи період 1897—1927 р.р., треба все ж таки докладніше розглянути властиві кожному з них особливості. За-для того нема чого вдаватися в деталі, тому подамо тільки декілька цифр, що стосуються до губернь

останнього часу, цеб-то тих 9 губернь, які було утворено вже за радянської влади, але згодом скасовано у зв'язку з переходом до трьохступневої системи й створенням округ. Природний приріст по цих губернях був до війни такий (на 1.000 населення):

Губерні	1895—99	1900—04	1905—09	1910—14
Волинь	19,3	20,3	17,5	16,4
Донеччина	27,5	24,0	22,9	22,6
Катеринославщина	28,5	24,7	23,9	24,3
Київщина	18,0	18,9	16,0	15,7
Одещина	21,6	19,9	15,4	16,2
Поділля	15,7	17,3	15,1	13,3
Полтавщина	19,1	19,5	17,8	18,9
Харківщина	20,4	20,2	17,8	20,1
Чернігівщина	17,0	19,8	16,9	16,5
УСРР	20,6	20,3	18,0	18,2

Як бачимо, найбільший природний приріст був на південно-східній Україні — тут він увесь час тримався рівня понад 2%; трохи менше за 2% на рік виносив приріст населення Лівобережжя—Полтавщини та Харківщини; далі, трохи більше за 1% давав приріст всіх інших губернь, але вищий коефіцієнт був все ж таки на Поліссю—на Волині та Чернігівщині, нижчий на Київщині й Поділля. Приріст Правобережжя, загалом кажучи, найнижчий на Україні; трохи остеронь, відокремлюючися від Правобережжя та не приєднуючися до Степу, стоїть Одещина. Тенденція до зменшення приросту обіймає всю Україну, але виразніше виявляється вона саме на Правобережжю.

Переселенський рух. Що до еміграції, то спочатку переселенський рух охопив був Лівобережну Україну, потім перекинувся й на Правобережжю, нарешті захопив і Степ; найменшу силу мав він раз-у-раз на Волині та на Поділля і, навпаки, за увесь час найбільшу силу мала

еміграція з Полтавщини та Донеччини (з Старобільським повітом кол. Харківськ. губ.).

Число переселенців кожної губерні за увесь час, з 1897—1913 рр., було таке:

	Число емігрантів			Число емігрантів	
	абсол.	на 1.000 д. населення		абсол.	на 1.000 д. населення
Волинь	35.015	20	Полтавщина	298.682	102
Донеччина	185.032	83	Харківщина	139.447	61
Катеринославщина	225.480	74	Чернігівщина	145.097	78
Київщина	205.662	48	УСРР (разом)	1.441.908	59
Одещина	139.016	43			
Поділля	68.477	23			

На перший погляд здається трохи дивним, що поруч із дуже густо заселеною Полтавщиною найінтенсивніший рух переселенців спостерігається в Донеччині та Катеринославщині, але пояснюється це явище тим, що в південній Україні менше, ніж в північній, було передумов для розвитку інтенсивного сільського господарства—раз, по-друге ж зростанню переселень сприяли були на Півдні особливості розподілу земель поміж власниками—саме тут сотні тисяч десятин належали великим землевласникам. Передача землі селянству на певний час мала була спинити переселення в південній Україні, але незліквідована майже земельна тіснота в Лісостеповій смузі й зараз є основною причиною відновлення переселень.

Має відновитися цей рух незабаром і в південній Україні, скоро не спинить його інтенсифікація сільського господарства та швидка індустріалізація. Одно слово, нині становище таке, що зміни

в кількості людности скрізь на Україні повинні в дальшому одбуватися аналогічно до того, як це було в довоєнній добі, і чи будуть, чи не будуть іти цим шляхом—це цілком залежить від інтенсивности та напрямку розвитку нашого народнього господарства.

Затримка у зрості населення.

Причини та наслідки за-тримки зросту. Коли протягом усіх 30 років (1897—1927) коефіцієнт природного приросту населення України дорівнював би 1,7—1,8%, коли б протягом того ж часу число емігрантів на декілька десятків тисяч (а хоча б і на одну-дві сотні тисяч) було більше за число імігрантів і, таким чином, „ліквідувалася б“ частина природного приросту, все ж таки, легко розрахувати, населення сучасної України повинно було б бути значно більшим, ніж воно є. Досить обережний розрахунок показує, що коли б не імперіялістична та горожанська війна та не тимчасовий економічний занепад (голодний рік), мали б ми нині населення мільйонів на $4\frac{1}{2}$ —5 більше, ніж маємо, цеб-то було б на Україні не 29 мільйонів, а до 34 мільйонів мешканців. Досить поставити поруч цифри населення 1897, 1914 та 1927 (17-XII 1926) років, щоби побачити, яка велика сталася затримка у зрості населення.

Роки	Населення	Різниця	
		абсол.	% %
1897	21.221.789	6.793.078	32,0
1914	28.014.867	856.918	3,1
1927	28.871.785		

За 17 довоєнних років населення загалом збільшилося на 32%, а за дальші 13 років—лише на 3,1%.

Період „відновлення“. Це показує, що Україна тільки оце вспіла „відновити“ ту кількість населення, яку мала напередодні війни. Справді, ось відомості про природний приріст за останні роки (в державних межах УСРР, відповідно до дати, та для 1926 року за попередніми даними):

1923 р.	482.000
1924 „	665.813
1925 „	639.909
1926 „	564.254
Разом 1923—1926 рр.	2.351.976

Таким чином, кінець періоду „відновлення“ припадає десь на середину 1925 року. Тільки починаючи з цього моменту населення стало знов зростати. На превеликий жаль, наші відомості про природний і механічний рух людности в періоді імперіялістичної та громадянської війни такі дефектні, що не можна вияснити, скільки саме втрат зазнали ми в той або інший рік, скільки загинуло люду безпосередньо від війни, скільки від пошестів та голоду, скільки емігрувало з України.

Не зовсім певні й наші відомості про кількість населення в 1914 році, бо перепису тоді не було, і ми користуємося числами, збудованими за підрахунком природного приросту та недосконалим підрахунком міграцій. Про непевність таких вирахувань ми вже говорили, але тоді ж зазначили, що помилки не можуть бути досить значними. Отже, коли не для точного розрахунку, то для загального орієнтування користуватися їми все ж таки можна. А це нам допоможе вияснити, чи скрізь закінчився процес ліквідації втрат, чи остаточно загоїлися рани, чи ні, а коли ні, то де саме маємо ще ми зростати до рівнів 1914 року, і де вже йдемо далі.

Зріст населення по губернях. Спочатку зробимо протиставлення губерських підсумків населення, при чому для 1897 року візьмемо населення без тих груп, що не показані і в підсумках 1926 року, крім того всі розрахунки переведено не точно в сучасних межах УСРР, а в трохи інших границях—без прилучених від РСФРР частин:¹⁾

Губерні	Населення (тисячі душ)			Порівняння, приймаючи числа попередньої дати за 1.000		
	1897	1914	1927	1897--1914	1914--27	1897--1927
Волинь	1.456,0	2.034,2	1.935,5	1.396	952	1.329
Донеччина	1.568,4	2.160,0	2.825,8	1.410	1.306	1.802
Катеринославщ.	2.513,6	3.636,8	3.651,7	1.449	1.005	1.453
Київщина	3.716,7	4.839,9	4.793,0	1.303	991	1.290
Поділля	2.611,7	3.366,4	3.149,7	1.284	935	1.206
Полтавщина	2.582,9	3.292,4	3.389,9	1.273	1.029	1.312
Одещина	2.814,9	3.740,3	3.744,4	1.329	1.001	1.330
Харківщина	1.960,5	2.630,1	2.997,3	1.341	1.139	1.529
Чернігівщина	1.658,7	2.101,7	2.125,3	1.266	1.011	1.281
УСРР	20.883,4	27.801,9	28.612,6	1.334	1.030	1.370
з того: Степ	6.897,0	9.582,1	10.221,9	1.390	1.066	1.482
Лісостеп	13.986,4	18.264,8	18.390,7	1.306	1.006	1.315

Як бачимо, 3% зросту проти 1914 року для цілої України, змінюються на зовсім інші величини

¹⁾ Роботи у справі вияснення кількості населення цих частин (Путивельщини і т. д.) в різні попередні роки сей час державною статистикою України ще не закінчені. Для наших висновків це не має ніякого значіння, бо різниця становить лише 260 тисяч душ.

по окремих губернях, при чому коливання досягають дуже значних розмірів: в той час, коли в Донеччині маємо 30% збільшення, на Поділлі та Волині зауважуємо зменшення на 5—6%. Значна різниця й поміж основними географічними районами: кількість населення Лісостепу лишилася та сама, що була і в 1914 році (зріст досягає лише 0,6%, цеб-то менший за той, що у звичайних умовах утворюється протягом півріччя), кількість населення Степу зросла на 6,6%, цеб-то зміна тут така сама, що за звичайних умов сталося б протягом 3 років. Загалом кажучи, процес відновлення в лісостеповій смузі оце тільки закінчився, в степовій же смузі маємо вже певний зріст.

Розуміється, коли розглядати окремі губернії, то може статися, що наші вичислення не зовсім правдиві (для 1914 р.). Наприклад, є підстави думати, що населення Донеччини в 1914 році було більшим за те, яке подано нашими цифрами, бо врахувати імміграцію на Донбас ми не мали змоги, тимчасом, така імміграція, по-за всяким сумнівом, була. Навпаки, може трохи перебільшене нами населення Поділля та Волині, бо тут могла статися інша, але розмірно вже менша помилка—не врахована еміграція з цих частин України до Канади та Сполучених Держав Північної Америки. Але, як не один раз було вже сказано, помилки ці не можуть бути так великі, щоб чинити вплив на принципову сторону справи, щоб викликати неправдиві висновки. Щоб зміцнити це твердження цифровими даними, подаємо таке коротеньке зведення про рух кількості робітників гірничої та кам'яновугільної промисловости, цеб-то про динаміку саме тих цифр, що найбільше значіння мають для врахування змін в населенні Донбасу:

Кількість робітників в тисячах

Р о к и	Промисловості		Р а з о м
	Гірничої та гірн.-за- водської	Кам'янову- гірничої	
1912 . .	241	141	382
1921-22 . .	132	103	235
1922-23 . .	148	119	267
1923-24 . .	193	153	346
1924-25 . .	187	135	322

Відносно значні зміни в кількості робітників Донбасу абсолютно все ж таки дорівнювали лише скільком десяткам (поміж 1912 р. та 1924-25 р.— лише 60) тисячам, і коли припустити, що деякі інші групи населення (службовий персонал в промисловості, торговельно-промислової „приватна“ група і т. ін.) зростали так само швидко, як і робітництво, все ж таки набралось б навряд, щоб більш од 200—300 тисяч, яких ми не врахували. Але в такому разі для Донецчини насправді були б такі цифри:

Р о к и	Населення (в тисячах)	Динаміка (1897 = 100)
1897	1.568,4	100,0
1914	2.400,0	153,0
1927	2.825,8	180,2

цеб-то і в цьому разі зріст населення Донецчини поміж 1914 та 1927 рр. був би найбільший на Україні—вимірявся б 17,6%. Завважимо, що цей розрахунок, хоч який він недосконалий, дає наслідки ніби-то ближчі до правди, ніж перший варіант вирахування, тимчасом він не змінює принципового боку висновків.

В цьому коротенькому нарисі ми вважаємо за зайву річ вдаватися в критику кожної цифри, що нею користуємося, бо це справа спеціальна, тому

й не будемо обтяжувати читача дальшими детальними підрахунками, а запрошуємо його простежити разом з нами, де саме доба затримки у зрості населення заподіяла більшої шкоди, де, навпаки, втрати, порівнюючи, менші: в такий спосіб можна буде відокремити райони, що не тільки знаходяться на різних стадіях зросту маси населення, але в той же час заховують в собі ті або інші передумови для господарського розвитку. Наприклад, коли де населення значно зменшилося проти довоєнного часу, це може на певний час затримати поновлення еміграційного руху; протилежні факти свідчатимуть про існування явищ, які сприяють може не тільки відновленню, але й реконструкції господарства і т. ін.

Як змінювалася кількість населення по окремих невеличких територіях—з'ясувати це ми можемо тільки приблизно.

Зауважимо насамперед, що найменший зріст, який спостережено поміж 1897 та 1914 р.р., дорівнює 26,6% (Чернігівщина, де, до речі, наші вирахування найпевніші). Знов же, все, що ми знаємо про природний та механічний рух людности довоєнної доби, доводить, що навряд, щоб могли бути такі випадки, коли в котромусь повіті на Україні в 1914 році людности було менше, ніж 125 проти 100 в 1897 році, щоб-то, навряд чи можливі випадки, коли б зріст за цей час дав менш од 25%. В такому разі завжди, коли числа перепису 1926 року показують зріст менший за 25% проти 1897 року, це загалом кажучи, можна взяти за дуже важливий довід на користь припущення, що в цьому повіті населення проти 1914 року не збільшилося, але зменшилося. Припускаючи далі, що 5% відхилення в той або інший бік од зазначених 25% можуть

свідчити за те, що населення в цілому залишалося від 1914 року без зміни, та підходячи з цими розрахунками до окремих повітів, маємо змогу приблизно відзначити такі зміни.

Рівняючи до 1914 року зменшилося населення в таких (старих) повітах (цифри показують на скільки відсотків зросло населення від 1897 до 1927 років):

На Поділлі:

1. Кам'янецькому . . .	10,0
2. Брацлавському . . .	15,0
3. Лятичівському . . .	14,3
4. Літинському . . .	—4,9
5. Могилівському . . .	17,6
6. Ново-Ушицькому . .	15,7
7. Ольгопільському . .	21,0
8. Ямпільському . . .	18,2

На Волині:

1. Заславському . . .	20,2
2. Старо-Костянтинівському . . .	14,2

На Київщині:

1. Звенигородському . .	16,8
2. Канівському . . .	10,7
3. Липовецькому . . .	15,3
4. Сквирському . . .	13,6
5. Таращанському . . .	8,9
6. Чигиринському . . .	12,8

На Чернігівщині:

1. Кролевецькому . . .	19,6
------------------------	------

На Одещині:

1. Одеському . . .	14,1
--------------------	------

Крім того, коли взяти на увагу, як саме відбувся зріст населення в південній Україні, то треба думати, що зменшилося населення, порівнюючи до 1914 року, ще в таких повітах південної України: Кобеляцькому (Полтавщина), Олександрівському (кол. Катеринославщина), Мелітопільському та Бердянському (кол. Таврія). Головною причиною зменшення в даному разі є голод 1921-22 р. Голод цей

винищив таку силу людности, що ще в 1920 році в деяких південних повітах населення було більше, ніж наприкінці 1926 року, а саме:

Населення в тисячах

П о в і т и	1920 р.	1926 р.	Різниця між 1926 та 1920 р.	
			абсол.	% %
Олександрійський . . .	389,1	382,3	— 6,8	— 1,8
Мелітопільський . . .	524,8	514,6	— 10,2	— 1,9
Бердянський . . .	422,7	379,2	— 43,5	— 10,3
Одеський . . .	727,6	667,5	— 60,1	— 8,3

Тимчасом населення 1920 року не могло бути більшим за населення 1914 року, крім, може, війняткових випадків, бо війни й тифи скрізь по Україні взяли свою страшну здобич.

Відокремимо тепер райони, де населення змінювалося дуже мало, й про які не можна точно сказати, що саме в них є—збільшення чи зменшення населення проти 1914 року. Здебільшого такі райони—це суміжні повіти з тими, де спостерігається зменшення людности, а саме—сливе всі повіти на Поділлі та південній Київщині, крім того більша частина Чернігівщини та деякі суміжні з нею повіти Полтавщини. Таким чином, в більшій частині лісостепової смуги спостерігається, коли рівняти цифри 1926 та 1914 рр., або зменшення, або стаціонарність населення, і лише іноді—збільшення. Що ж до степової смуги, то і тут є повіти, де населення проти 1914 року зменшилося, але здебільшого воно зросло, при чому порівнюючи незначно в кол. Херсонщині, сильніш у південній частині Харківщини, а найбільше—на Донбасі (див. картограму по-за текстом).

Динаміка міського населення.

Зміни кількості населення.

Не дуже відрізняється від динаміки всієї людности динаміка сільського населення, власно кажучи, перша є в значній мірі наслідком останньої, сільське бо населення становить у нас понад $\frac{1}{5}$ всієї людности. В цілому—зміни ті ж самі, причини тих змін—теж ті ж самі, тому ми звернемося безпосередньо до розгляду динаміки міської людности, яка має свої специфічні особливості.

Обертаючися знов до старого погуберського поділу та наводячи все ж таки поруч відомості про сільську людність, маємо такі числа:

Губернії	Населення в тисячах				Динаміка 1897=1.000	
	Міське ¹⁾		Сільське		Населення	
	1927	1897	1927	1897	Міське	Сільське
Волинь	262.4	221.2	1.673.1	1.234.7	1.186	1.355
Донеччина	852.5	354.1	1.973.2	1.214.3	2.407	1.625
Катеринославщина	546.8	333.0	3.104.9	2.180.6	1.642	1.424
Київщина	971.5	637.8	3.821.5	3.078.9	1.523	1.242
Одещина	892.7	791.1	2.851.7	2.023.9	1.128	1.409
Поділля	322.4	279.1	2.827.3	2.332.6	1.155	1.212
Полтавщина	352.3	246.0	3.037.6	2.336.8	1.432	1.300
Харківщина	706.3	350.5	2.291.0	1.610.0	2.015	1.423
Чернігівщина	266.1	210.6	1.859.2	1.448.1	1.264	1.284
УСРР	5.173.1	3.423.4	23.439.5	17.460.0	1.511	1.342
В тому числі:						
Степ	2.292.1	1.478.2	7.929.8	5.418.8	1.551	1.463
Лісостеп	2.881.0	1.945.3	15.509.7	12.041.2	1.481	1.283

¹⁾ Міське населення цієї таблиці не все те, що його було переписано, як міське, 17 грудня 1926 р., бо для деяких міських селищ не можна було знайти підсумків за переписом 1897 року. Довелося, таким чином, щоб не ламати правдивості порівняння деяку кількість міських селищ запровадити до сільських.

Розмірний зріст міського населення. Міське населення загалом зросло більше, ніж сільське: перше в цілому по Україні—на 51%, друге—лише на 34%. В той же час зріст міської людности степової смуги більший (55%), ніж зріст лісостепової (48%). Наслідком цього нині по містах живе не тільки абсолютно, але і розмірно більша кількість людности, ніж у 1897 році, а саме 18,1% проти 16,9%; зміна, розуміється, дуже невелика.—крім того в степовій смузі нині знов-таки живе відносно більша частина всієї міської людности, ніж це було раніш: з кожної 1000 міського люду в Степу тепер живе 443 чол., а в 1897 році жило лише 431 чол. Ця різниця знов-таки невелика, але треба взяти на увагу, що великі південні міста дуже сильно потерпіли в голодні роки, при чому багато з них до цього часу не відновили тої кількості населення, що її вони мали ще у 1920 році. Коли б не ця обставина, міське населення степової смуги становило б тепер ще більшу частину всієї міської людности. Але далеко не весь Степ—з одного боку, та Лісостеп—з другого, дають досить одоманітну еволюцію міської людности. Дуже одрізняються одна від одної уже окремі губернії, при чому не тільки тим, що міське населення зростає в них з далеко не однаковою інтенсивністю, але ще й тим, що по деяких губернях зріст міської людности менший, ніж зріст сільської, а по інших—навпаки. Найменше зросло міське населення на Одещині, Поділлі, Волині та Чернігівщині, і по всіх цих губернях міська людність зростає менше, ніж сільська. Все це губернії—лісостепові, виключаючи лише Одещину (але тут особливе явище—голод 1921-22 р.). Треба, загалом кажучи, звернути особливу увагу на те, що коли б не дуже інтенсивний зріст Київ та Харкова, та ще трьох-чоти-

рбох значніших міст, відсоток міського населення Лісостепу не тільки не збільшився б, але, навпаки, зменшився б проти 1897 року.

Небезпечні райони. Де ж найбільш небезпечні райони, де ті райони, що по них не спостерігається зросту міського населення, щоб-то нема й розвитку міського життя та поширення міської культури?

Вияснити це нам допоможе порівняння повітових підсумків міської людности 1897 та 1927 років. Виявляється, перш за все, що чимало є повітів, де міське населення не тільки не збільшилося, а, навпаки, зменшилося. Такі повіти: Старо-Костянтинівський, Кам'янецький, Ново-Ушицький, Лятичівський, Брацлавський, Сквирський, Таращанський, Канівський, Чигиринський, Козелецький та Тираспільський,—цеб-то цілих 11 повітів, в той час, коли повітів, де зменшилося сільське населення, є тільки один—Літинський на Поділлі. Далі, багато є таких повітів, де міське населення зросло дуже незначно, стільки незначно, що ми можемо сміливо стверджувати, що сучасна кількість міської людности в них менша за ту, що її вони мали напередодні війни. Такі повіти покривають собою мало не всю територію Полісся, Правобережжя та правобережної частини Степу. Нарешті, повітів, де спостерігається дуже інтенсивний зріст міського населення—на 100% і більше проти 1897 року,—знов-таки значно більше, ніж повітів з виключно інтенсивним зростом сільської людности, і мало не всі ці повіти знаходяться в Донбасі, або недалеко від Донбасу.

Таким чином, характеристичною особливістю динаміки міського населення є надзвичайна різноманітність її по окремих районах, при чому безперечним і загрозливим фактом є факт занепаду великої кількості міст, порівнюючи з довоєнним часом.

Сучасні тенденції зросту.

Які ж найновіші, сучасні тенденції зросту міського населення? Простежмо розвиток міст од 1923 року, коли було переведено міський перепис (15 березня), що дає змогу зробити точні розрахунки.

Перш за все, по всіх містах кількість народжених перевищує кількість померлих, щоб-то скрізь є природний приріст населення. Як і треба було сподіватися, приріст цей менший за приріст сільської людности: вимірюється він такими коефіцієнтами (для округових центрів), пересічно на рік протягом 3³/₄ років (15-III 1923 р.—17-XII 1926 р.):

В містах з населенням понад 100 тисяч . . .	1,4%
„ „ „ „ від 50 до 100 „ . . .	1,8%
„ „ „ „ від 20 „ 50 „ . . .	1,7%
„ „ „ „ у 20 тисяч і менше . . .	1,7%

Пересічно по всіх окрєдтрах 1,6%

Сила природного розмноження серед міської людности України, як бачимо, хоч і менша за ту, що є серед сільської людности, проте далеко більша від тої, яку має населення по різних європейських державах.

За такого природного приросту населення на протязі 3³/₄ року повинно зрости на 6-7%. Коли воно зросло більше, ніж на 7%, то, імовірно, коштом не тільки природного, але й механічного приросту; коли воно зросло менше, ніж на 6%, імовірно, що в цьому разі кількість тих, що виїхали з міст була більша від кількості тих, хто приїхав, інакше сказати: імовірний механічний відплив населення.

Розгляньмо тепер, які наслідки дали природний і механічний рух міської людности різних округ України (дивись картпограму по-за текстом).

У двох округах—Чернігівській та Роменській—перепис констатував убуток міського населення: механічний відплив був тут такий значний, що не тільки знищив всі наслідки природного приросту, але й викликав зменшення проти 1923 року в Чернігівщині на 3%, а в Роменщині на 5%.

В сьоми округах—Кам'янецькій, Вінницькій, Тульчинській, Прилуцькій, Кременчуцькій, Глухівській та Сумській міське населення зросло менше, ніж на 6%; значиться, тут так саме був механічний відплив населення.

У трьох округах—Білоцерківській, Конотипській та Полтавській міське населення зросло від 6 до 6,9%—це округи, де кількість тих, хто в'їхав до міст, дорівнює кількості тих, хто виїхав.

Оце й усі округи де не могло бути механічного приросту міського населення, де часом спостережувано навіть механічний відплив, одно слово, такі округи, де міста відстають від зросту сел, що для міст визначає занепад, деградацію. Таких міст не так багато, але всі вони зосереджені у двох районах—на Чернігівщині й Полтавщині—з одного боку, на Поділлі—з другого, і масивність цих районів сама по собі є фактом, який повинен звернути як найбільшу увагу суспільства.

По всіх інших округах зріст міського населення є наслідком не тільки природного, але й механічного приросту людности, при чому механічний приріст в динаміці міського населення відіграв багато значнішу роль, ніж природний.

Треба зауважити, що в даному разі на інтенсивність зросту, по-за всяким сумнівом, вплинула адміністративна реформа, перехід до трьохступневої системи керування. Справді, раз-у-раз спостерігається значний

приплив населення до тих давнішніх повітових центрів, які по реформі стали округовими і які, коли б не реформа, мали б небагато шансів на такий швидкий зріст. За приклад можуть стати такі міста, як Озюм, Куп'янка, Старобільське, Могилів, Лубні, Коростень, Шепетівка і т. ин. Навпаки, там, де збільшення службового апарату не могло значно позначитися на динаміці населення даного міста, бо місто само по собі було досить значним, ми не спостерігаємо такого інтенсивного зросту, іноді навіть „запаси“ людности такі великі, що й поширення службового апарату не може їх вичерпати. Такі міста—Конотип, Проскурів і т. ин.

Ця обставина зайвий раз підкреслює, що у багатьох міст сей час нема, сказати б так, органічного ґрунту для зросту, або що він, цей ґрунт, що-найменше, дуже непевний: нададуть місту де-яких адміністративних функцій—і воно трохи зросте, позбавлять тих функцій—місто одразу занепадає.

Навіть тоді, коли спостерігається дуже великий механічний приріст—як це ми бачимо мало не по всіх без винятку південних, степових округах,—то й тут виникають сумніви що до сталости такої тенденції, а тим самим і що до певности економічних передумов розвитку. Треба думати, що в багатьох випадках ми спостерігаємо ніщо інше, як заповнення прогалін, що утворилися підчас голоду та економічної кризи: міста не то щоб зростають за рахунок втягування цілком до цього часу сторонньої для них людности, а швидше лише „відновлюють“ те своє населення, яке мали перед голодним роком, щоб зростають за рахунок повернення додому тих, хто виїхав підчас голоду. Остаточного висновку в цій справі зробити тепер, розуміється, ще не можна і було б зарано не передбачати для деяких міст перспектив дальшого зросту; але що є

підстави не дуже вірити в ці перспективи, це стверджуємо такою ілюстрацією:

	Населення в тисячах			В 1927 р. більше (+) або менше (—), ніж у 1920 р.
	1920	1923	1927	
Одеса	453,2	316,5	411,1	—42,1
Миколаїв	108,8	81,4	100,7	— 8,1
Зінов'ївське	76,3	50,4	64,3	—12,0
Херсон	74,5	41,3	57,4	—17,1
Дніпро-Петровське	163,0	127,2	187,6	+24,6

Тоб-то, такі великі південні міста, як Одеса Миколаїв, Зінов'ївське і Херсон досі ще не відновили тої кількості населення, що мали в 1920 році.

Таким чином, є тільки два суміжні райони на Україні, де мало того, що спостерігається дуже великий механічний приріст, але де він є безпосереднім наслідком економічного розвитку, а тому являє собою сталу тенденцію—це Донбас та район—Дніпро-Петровське—Запоріжжя—Кривий Ріг.

Піді́ємо зрештою підсумки зросту міського населення протягом 1923—1926 рр. Наші спостереження стосуються до населення загальною кількістю на 17-ХІІ 1926 р. в 4.974.884 душі однієї і другої статі. Цій кількості відповідає така кількість на 15-ІІІ 1923 р.—4.044.185 душ однієї і другої статі. Як бачимо, загальний або дійсний приріст становить 23%, з них що-найменше 6% припадає на природний приріст і що-найбільше 17%—на механічний. Прикладаючи цих показників до всього міського

населення України (5.247,2 тис. 17-ХІІ 1926 р.), одержимо такі абсолютні величини:

17-ХІІ 1926 року	5.247,2	тисячі міс. населення
15-ІІІ 1923 „	4.268,0	„ „ „
Дійсний приріст протягом 3 ³ / ₄ року	979,2	тисячі
з того: природний приріст	255,8	тисячі
механічний	723,4	„

Таким чином, механічний приріст всього міського населення України пересічно на рік становить 193 тисячі душ однієї і другої статі. Це та величина, яка відзначає крайню межу спроможности наших міст втягати стороннє населення, як ця спроможність виявилася за останній час. Це „стороннє“ населення могло прийти або з українських сел, або з поза меж України, і, розуміється, йшло обома шляхами.

Дескільки слів про перспективи дальшого зросту.

Ми спробували дати коротенький опис сучасного стану населення на Україні з особного погляду—співвідношення кількості населення та „території“, тоб-то загальних природних ресурсів країни. Далі, ми проробили певну аналізу динаміки населення України протягом останніх 30 років та, скільки змога була, відшукали й зважили силу факторів, які безпосередньо керували цією динамікою. Це дало нам змогу до певної міри намацати тенденції дальшого зросту та оцінити обставини, в яких вони діяли. Ввесь час ми були, по змозі, обережні що до становлення остаточних висновків. Але деякі з них, здається, не можуть зустрінути серйозних заперечень. Це дає нам сміливість спробувати накреслити невеличкий прогноз, передбачення на майбутній час.

Характер передбачень. Поспішаємо зауважити, що на ці передбачення не можна дивитися як на щось таке, що обов'язково справдиться на фактах. Навряд чи взяв би на себе хтось завдання робити такі передбачення соціальних явищ. Ці явища такі мінливі та залежать від такої сили обставин, що далі накреслення можливого, але не кінце обов'язкового подальшого розвитку їх, ніхто іти не може.

Спробаючися наперед дізнатися про цей можливий розвиток ми вивчаємо напрямки попереднього розвитку за більш-менш довгий час, припускаємо, що цей напрямок існуватиме й надалі, та запроваджуємо виправки, відповідно до нових особливостей, відповідно до сучасних умов соціального життя.

В наших розрахунках на майбутній час ми виходимо з припущення, що населення України зростає виключно за рахунок природного приросту, який діє в тому саме напрямкові, що у весь передвоєнний час. Ми свідомо ігноруємо вплив міграції населення, бо міграції — безпосередній наслідок економіки, а у сфері економіки нічого передбачати ми не беремось. Крім того, скільки саме людей колись приїздило на Україну, скільки приїздить зараз, цеб-то чим була і чим є іміграція на Україні — про це жодних відомостей ми не маємо. Що-ж до еміграції з України, то й тут дуже багато залежить від безпосередньої політики в розв'язуванні проблеми аграрного перенаселення. Нарешті, ми хочемо з'ясувати, яка „зайва“ кількість людности була-б в українському селі, а тим самим може і в усій Україні, коли-б припустити, що матеріальні здобутки, які дасть інтенсифікація сільського господарства, цілком підуть на підвищення рівня матеріального та культурного добробуту сільського населення. Іншими

словами, ми думаємо, що для підвищення цього рівня сільське населення України не повинно збільшуватися у всякім разі не повинно збільшуватися протягом ближчих 2—3 десятиліть: сей час наша сільська людність живе в занадто злиднених умовах, а інтенсифікація сільського господарства навряд чи змогла-б піти в такому швидкому темпі, щоб ближчим часом, при збільшенні населення, дати якісь значні наслідки.

**Населення
УСРР в по-
дальші роки.**

Яким же за такими припущеннями повинно бути населення України в подальші роки? Розрахунки накреслюють ось що:

Рік	Населення на 1 січня	Природний приріст за рік	На 1.000 на- селення при- падає природ. приросту
1927 . . .	28.900.000	501.400	17,2
1930 . . .	30.335.000	471.400	15,4
1935 . . .	32.720.600	485.200	14,7
1940 . . .	35 167.300	496.500	14,0
1945 . . .	37.668.300	505.100	13,3
1950 . . .	40.206.000	510.600	12,6

Природний приріст в абсолютних цифрах буде майже стабільним — весь час близько 500 тисяч на рік, бо коефіцієнт природного приросту — така є тенденція динаміки населення України — буде спадати. Може статися, що в ближчі роки ми не матимемо такого значного спадання коефіцієнту, як це передбачається нашим розрахунком, але це не становить суттєвої різниці.

Тепер припустімо, що кількість сільської людности весь час лишається та сама, цеб-то весь природний приріст „ліквідується“ в той спосіб, що частина сільської людности береться до всякої іншої праці та переселяється до міст. В такому разі матимемо:

**Майбутній
зріст міс.
населення.**

Рік	Населення в тисячах			Динаміка міського населення
	Всє	Сільське	Міське	
1927 . . .	28.900,0	23.650,0	5.250,0	100,0
1930 . . .	30.335,0	23.650,0	6.685,0	127,4
1935 . . .	32.720,6	23.650,0	9.070,6	172,9
1940 . . .	35.167,3	23.650,0	11.517,3	216,0
1945 . . .	37.668,3	23.650,0	14.018,3	262,2
1950 . . .	40.206,0	23.650,0	16.556,0	315,8

Для перших трьох років ми повинні були-б сподіватися зросту міського населення на 27%, точніші мовити, міста мали б зрости що-найменше на 27%, коли весь приріст сільської людности зліквідується через переселення до міст.

Як ми бачили, протягом $3\frac{3}{4}$ року, в умовах, коли ми швидко відбудовували своє господарство, щоб-то росли інтенсивніше, ніж, сподівано, зможемо рости ближчими роками, коли, крім того, населення частини міст зросло за рахунок повернення до домівок своєї ж таки людности, загальний приріст дав 23%, механічний — тільки $17\frac{0}{10}$, при чому, треба думати, насправжки менш, ніж $17\frac{0}{10}$. Але, крім того, треба взяти до уваги ще одну обставину: міське населення тих міст, що зростали найшвидше, в дуже значній мірі поповнювалися людьми, що приїхали не з України, але з інших союзних республік, головним чином з РСФРР. Тай справді, ось який був приріст по трьох індустрієних округах — Артемівській, Луганській та Сталинській:

Округи	Населення в тисячах		Різниця	
	1927 р.	1923 р.	абсол.	% %
Артемівська . . .	312,6	202,6	110,0	54,4
Луганська	236,6	145,5	91,1	62,4
Сталинська . . .	300,3	170,2	130,1	76,2
Донбас	849,5	518,3	331,2	64,0

З тих 331,2 тисячі приросту природний приріст становив трохи більше від 30; загалом кажучи, на

механічний треба положити до 300 тисяч, щоб-то пересічно на рік щось із 80 тисяч.

Хто з тих 80 тисяч людей приходив з різних місцевостей України, а хто приїздив із РСФРР та інших республік, про це нам нічого не відомо. Але добре знаючи, що робітництво Донбасу весь час приймає до своїх лав робітників з Росії, та не знаючи нічого більше в цій справі, можемо припустити, що $\frac{1}{2}$ йде з України, $\frac{1}{2}$ — з інших республік.

В цьому разі ті 193 тисячі пересічного механічного приросту населення, що ми їх вирахували для останніх років, треба розложити на такі дві частини: 40 за рахунок союзних республік, 153 — за рахунок самої України.

Припускаючи це, гадаємо, все ж таки, що значно перебільшуємо кількість сільського люду України, що переселяється щорічно до міст.

Але дозволимо собі трошки оптимізму: припустимо це й припустимо ще, що протягом ближчого часу до міст пересічно на рік переселятимуться ці ж таки 150 тис. селян. В такому разі, коли приріст сільського населення становитиме від 400 до 450 тис. на рік, лишатиметься на селі ще 250 — 300 тис. „зайвого“ населення. Така величина щорічного контингенту майбутніх емігрантів.

Вплив розвитку господарства. По-за всяким сумнівом, ми в своїх розрахунках помилялися, бо реальний стан речей буде не таким, як ми його уявляємо. Але разом з тим, наврод,

щоб наперед можна було кваліфікувати нашу помилку, як таку, що виникла на ґрунті оптимізму. Історія розвитку капіталістичного господарства деяких країн дає приклади дуже швидкого темпу; народне господарство переходної доби має чимало шансів зростати не в меншому темпі.

Щоб виправдати свої сподівання, дозволяємо собі навести один приклад, що доведе нам можливість утворення коротким часом величезних змін у соціально-економічній диференціації населення, при умові швидкого розвитку господарства.

Приклад Німеччини. Прикладом швидкого переміщення значних мас населення з одної галузі праці до другої, зокрема, швидкого зросту промислового населення за рахунок сільсько-господарського, а тим самим прикладом швидкої індустріалізації, яка відбувалася в супроводі ліквідації еміграційного руху, може бути Німеччина часів кінця XIX та початку XX ст. За цей час відбулися такі зміни в старих межах Німеччини (всі числа подаємо в тисячах):

	1895 р.		1907 р.		Різниця (+)	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Все населення	51770	100,0	61.721	100,0	+ 9.951	19,2
З того числа живе коштом:						
сільського госп-ва	18.501	35,8	17.681	28,6	— 820	— 4,4
іншими прибутками	33.269	64,2	44.040	71,4	+ 10.771	32,4
в т. ч. з промисловости	20.253	39,1	26.387	42,8	+ 6.134	30,3

За природним приростом селянство зростає швидче, ніж всі інші групи населення. Але припустимо, що в Німеччині природний приріст селянства був не більший за пересічний по всій країні. В такому разі селянська маса, що становила в 1895 році 18.501 тисячу, повинна була б в 1905 р. становити щось близько 22.100 тисяч; насправжжж було лише 17.681 тисяча, щоб-то на 4.420 тисяч менше. Оце і є приблизно та маса сільсько-господарського люду, що протягом 12 років перемістилася в промисловість та інші галузі праці. Це дає пересічно на рік мало не 370 тисяч душ. Промислове населення, за тим же розрахунком, повинно

було зрости з 20.253 тисяч у 1895 році до 24.150 у 1907, щоб-то збільшитися на 3.900 тисяч, а воно збільшилося на 6.134 тисячі; значить 2.234 тисячі перейшло до промисловости з інших галузів праці, головним чином, розуміється, з сільського господарства. Пересічно на рік це становить 186 тисяч.

Зауважмо, що цей процес відбувався в умовах, коли саме сільське господарство Німеччини продовжувало інтенсифікуватися, щоб-то могло давати роботу більшій кількості людности, ніж раніш. Поруч із тим не тільки абсолютно, але й відносно більшу кількість активних працівників вимагали й інші галузі, зокрема, промисловість. Цей факт яскраво виявляється, коли ми порівнюємо кількість активних працівників кожної галузі праці з кількістю осіб, що їх утримують активні, або, як кажуть, з кількістю пасивних, які самі не працюють, а лише „належать“ до даної галузі праці, бо живуть коштом активних (здебільшого це діти й жінки, загалом родичі активних).

Отже ж, порівняння 1895 і 1907 рр. показують таке (подаємо в тисячах):

	1895 р.		1907 р.		Різниця (+)	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Вся людність						
Активні	22.914	44,3	30.232	49,0	7.318	31,9
Пасивні	28.856	55,7	31.489	51,0	2.633	9,1
За галузями праці:						
Сільське госп-во						
Активні	8.293	44,8	9.883	55,9	1.590	19,1
Пасивні	10.208	55,2	7.798	44,1	— 2.410	— 23,6
Інші галузі						
Активні	14.621	43,9	20.349	46,1	5.728	39,2
Пасивні	18.648	56,1	23.691	53,9	5.043	27,1
В т. ч. промисловість						
Активні	8.281	40,9	11.256	42,7	2.975	35,9
Пасивні	11.972	59,1	15.131	57,3	3.159	26,3

В той час, коли все населення Німеччини збільшилося на 19%, кількість активних працівників зросла на 32%, а кількість пасивних — лише на 9%, цеб-то народне господарство розвивалося в такому темпі, що не тільки встигало давати змогу знайти роботу всьому приросту населення, але й використовувати ще не вичерпані до того часу резерви робочої сили.

Інтенсифікація сільського господарства, скільки вона виявляється в масі потрібної праці, йшла рівнобіжно зі зростом населення, але в той же час селянство свої резерви перекинуло на інші ділянки народного господарства.

Нагадаймо, до речі, що всі ці зміни відбувалися майже без ніякого впливу механічного руху населення, цеб-то ніби-то в цілком ізольованій масі німецької людності. Про це ми говорили вже раніш, а тепер скажемо лише, що різниця поміж кількістю емігрантів і кількістю іммігрантів, в Німеччині визначалася такими цифрами на 10.000 населення на рік:

1881—1890 роки	291 емігрант
1891—1900 „	74 емігранти
1900—1910 „	1 емігрант

Інакше сказати: з кінця ХІХ ст. і на початку ХХ еміграція цілком компенсувалася імміграцією; а що абсолютне число емігрантів і іммігрантів при цьому було надзвичайно невелике —

1895 р.	37 тисяч емігрантів
1900 „	22 „ „
1905 „	28 „ „
1910 „	26 тисяч і т. ін.

то, загалом кажучи, в усій аналізі процесу економічного перегрупування німецької людності механічний рух населення можна цілком ігнорувати.

На закінчення цієї коротенької довідки про Німеччину подамо декільки цифр, що характеризують її господарський розвиток цього періоду:

Рік	Продукція тисячі метричних тон			Механічні двигуни в ін- дустрії в ти- сяч. кін. сил
	Вугіль	Залізна руда	Залізо й сталь	
1895 . . .	79.169	8.437	5.038	3.427
1900 . . .	109.290	12.793	7.377	...
1905 . . .	121.299	16.848	10.467	...
1910 . . .	152.828	22.455	12.557	8.264 ¹⁾

Коли цифри 1895 року прирівняти до 1.000, то для дальших років матимемо:

Роки	Вугілля	Залізна руда	Залізо	Механічні двигуни
1900 . .	1.380	1.518	1.465	...
1905 . .	1.534	1.998	2.080	...
1910 . .	1.931	2.668	2.478	2.412

В той час, коли населення Німеччини зросло лише на 15,2% (в 1900—56.367 тис., в 1910—64.926 тис., в старих межах), продукція вугілля зросла на 93%, залізної руди на 167%, заліза на 148%, сили механічних двигунів — на 141%.

Розвиток господарства значно випереджував зріст населення, а це сприяло і, зрештою, майже зовсім припинило еміграцію.

Можливі наслідки розвитку соц. гос-подарства. Німеччина мала багато засобів для свого розвитку, між иншим таких, які властиві імперіалістичній державі, що експлуатує свої колонії.

Багато з них не відповідають економічній природі радянського народного господарства, багато

¹⁾ В 1907 році.

треба відкинути з загальних принципів міркувань. Але ми маємо інші засоби, перш за все принцип плановості в господарстві—і це вирішає справу.

Чи не повинні ми в такому разі орієнтуватися як раз на зменшення переселень, може навіть на знищення їх в дальшому часі. Отже ж Україна при раціональному використанні своїх природних багатств, при сучасному курсі на індустріалізацію може прогодувати і значно більше населення проти того, що має. Коли це взяти за вихідний принцип, розв'язуючи проблему аграрного перенаселення, то тим самим це було б одною з форм боротьби за „якість“ для всього Союзу, ще одним стимулом переходити до інтенсивних форм господарства там, де є для того загальні передумови, спиняючи поширення екстенсивних форм та прискорюючи процес розвитку соціалістичного господарства.

ТАБЛИЦІ І ГРАФІКИ

ПОВІТІ УКРАЇНИ 1917 р.

(додаток до гр. № 1)

1. Волинь

1. Житомирський
2. Нов.-Волинський
3. Заславський
4. Овруцький
5. Острозький
6. Старо-Костянтинівський
7. Кременецький

2. Поділля

1. Кам'янець-Подільський
2. Балтський
3. Брацлавський
4. Вінницький
5. Гайсинський
6. Ляличівський
7. Літинський
8. Могилівський
9. Ново-Ушицький
10. Ольгопільський
11. Проскурівський
12. Ямпільський

3. Київщина

1. Київський
2. Бердичівський
3. Васильківський
4. Звенигородський
5. Канівський
6. Липовецький
7. Радомиський
8. Сквирський
9. Таращанський
10. Гуманський
11. Черкаський
12. Чигиринський

4. Чернігівщина

1. Чернігівський
2. Борзенський
3. Глухівський
4. Городнянський
5. Козелецький
6. Конотіпський

7. Кролевецький
8. Новгород-Сіверський
9. Ніженський
10. Остерський
11. Сосницький

5. Полтавщина

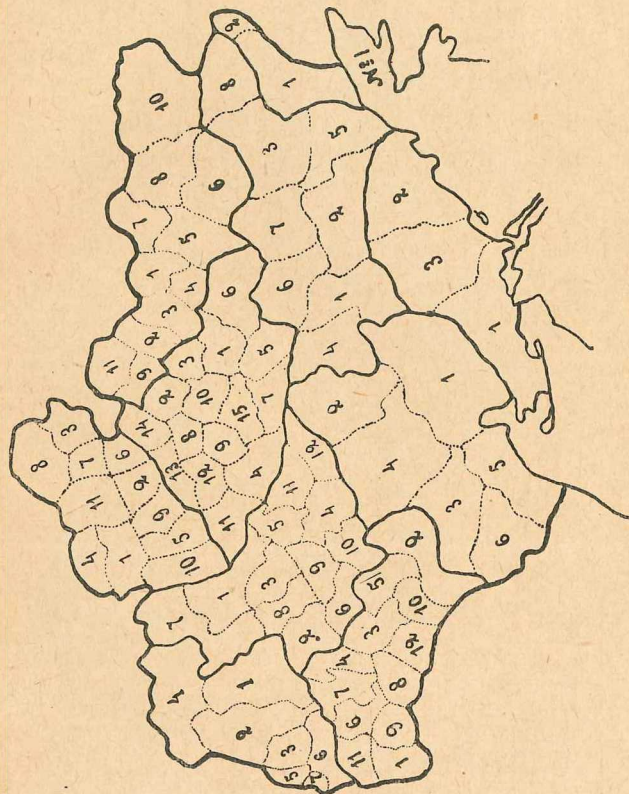
1. Полтавський
2. Гадяцький
3. Зіньківський
4. Золотоноський
5. Кобилецький
6. Костянтиноградський
7. Кременчуцький
8. Лохвицький
9. Лубенський
10. Миргородський
11. Переяславський
12. Пирятинський
13. Прилуцький
14. Роменський
15. Хорольський

6. Харківщина

1. Харківський
2. Охтирський
3. Богодухівський
4. Валківський
5. Зміївський
6. Озюмський
7. Вовчанський
8. Куп'янський
9. Лебединський
10. Старобільський
11. Сумський

7. Херсонщина

1. Херсонський
2. Олександрійський
3. Ананіївський
4. Лисаветградський
5. Одеський
6. Тираспільський

№ 1. Схематична мапа України (межі УСРР) за адміністративним поділом довієскового часу.

Повіти України 1917 р.
(закінчення).

8. Таврія

1. Дніпрівський
2. Бердянський
3. Мелітопільський

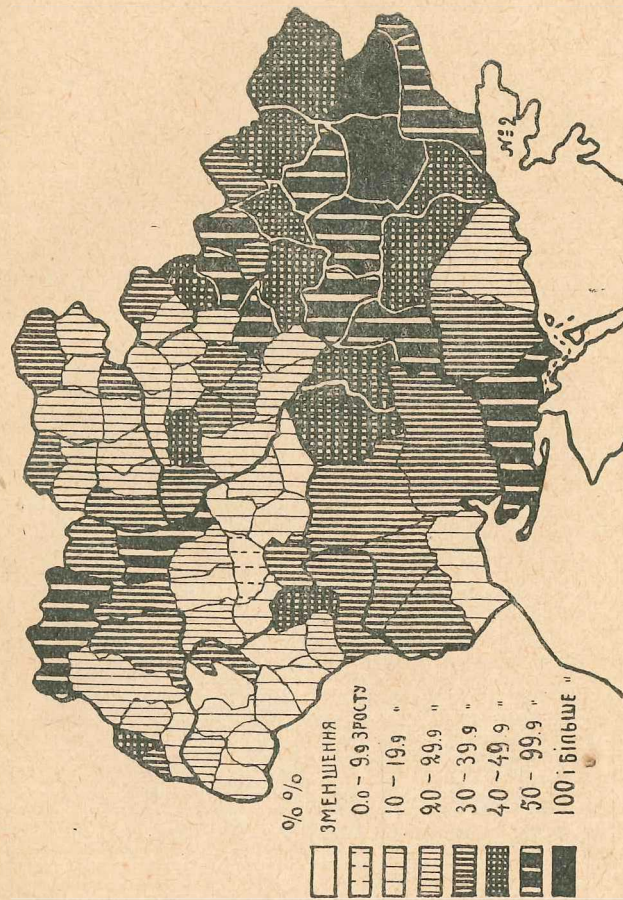
9. Катеринославщина

1. Катеринославський
2. Олександрівський
3. Бахмутський

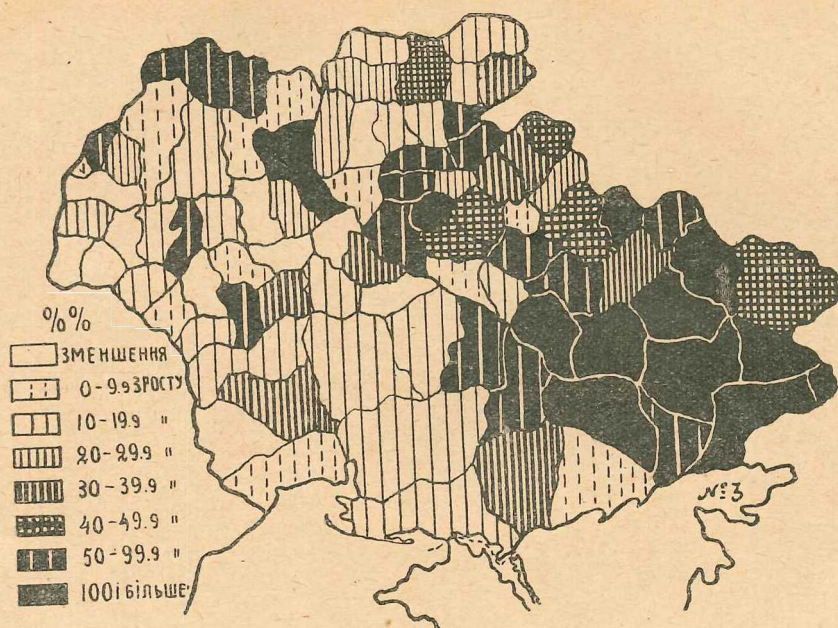
4. Верхнь-Дніпровський
5. Маріупольський
6. Ново-московський
7. Павлоградський
8. Луганський

10. Донська Область

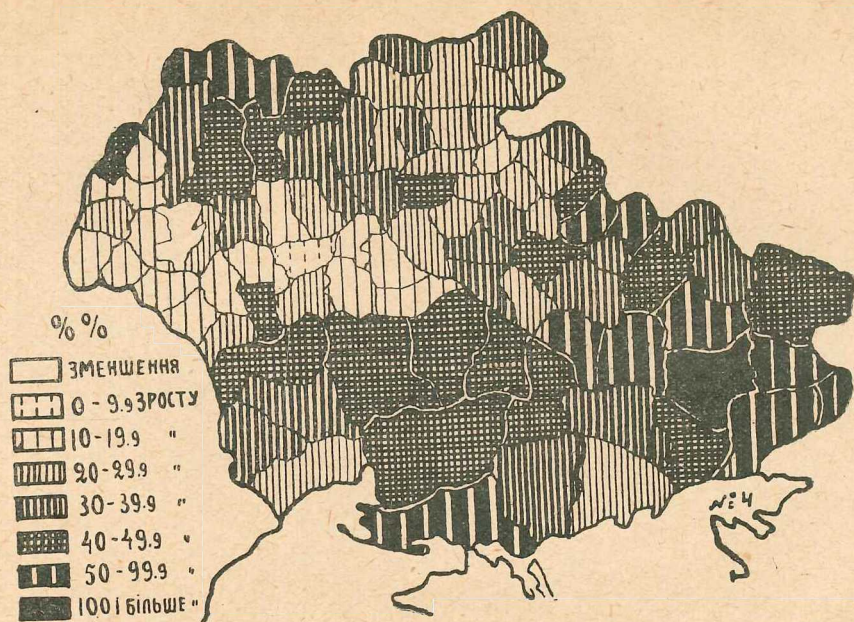
1. Таганрозький
2. Донецький

№ 2. Динаміка населення України протягом 9-ї 1897—17-XII 1926 р. (Адміністративний поділ 1897 р.).
Міське й сільське населення разом.

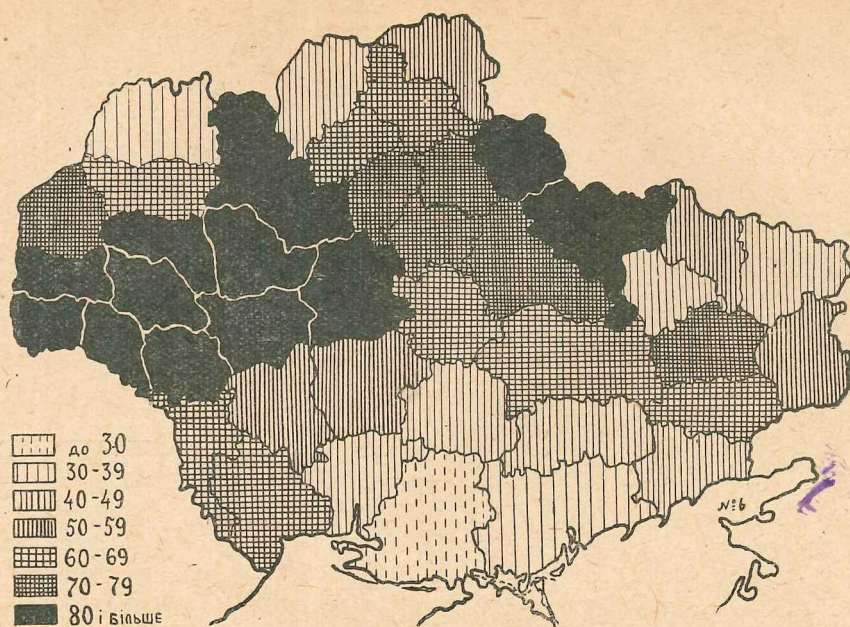
№ 3. Динаміка населення України протягом 9-ІІ 1897—17-ХІІ 1926 р. (Адміністративний поділ 1897 р.).
Міське населення.

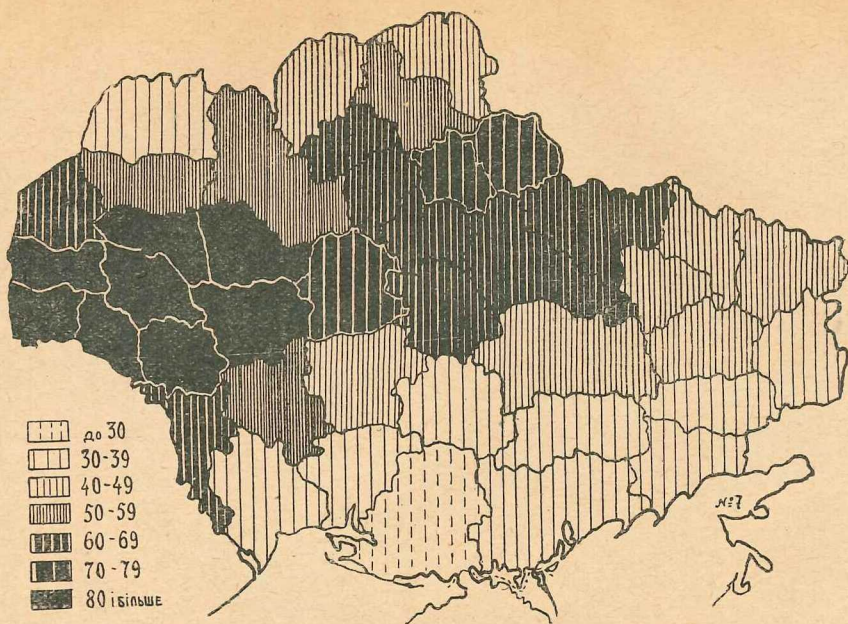
№ 4. Динаміка населення України протягом 9-ІІ 1897—17-ХІІ 1926 р. (Адміністративний поділ 1897 р.).
Сільське населення.

№ 5. Схематична мапа УСРР. Адміністративний поділ 1927 року.

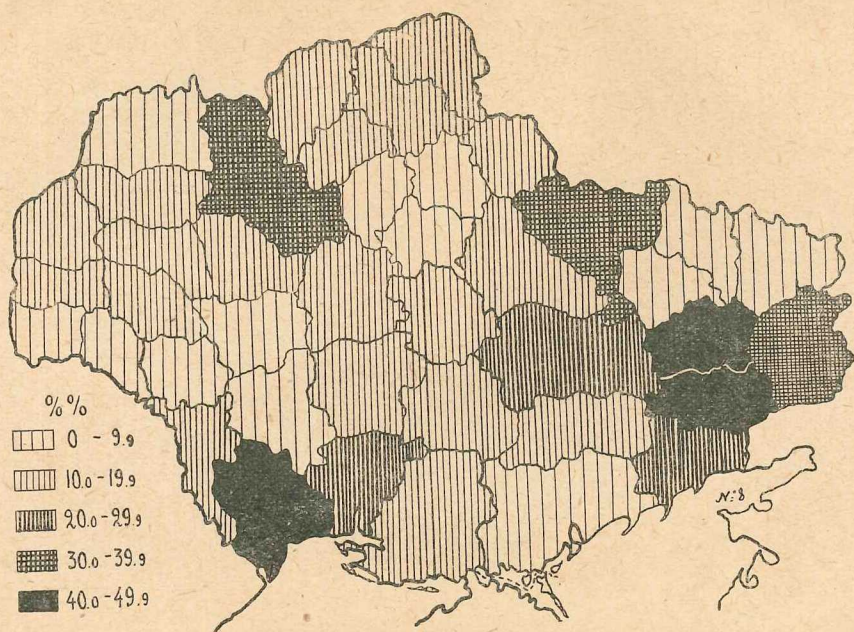
№ 6. Густота населення України за переписом 17-XII 1926 р.
Сільське й міське населення разом.
Показано, скільки мешканців припадає на 1 кв. кілометр.

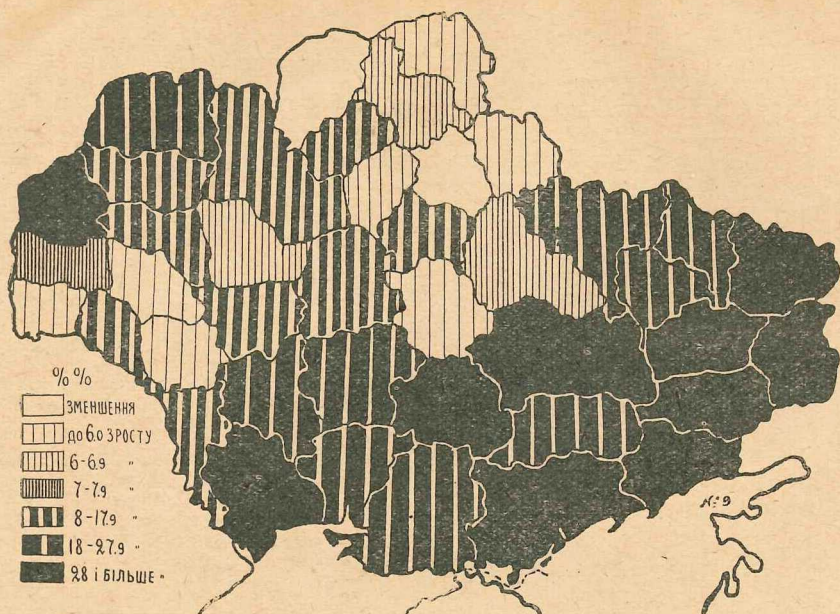
№ 7. Густота населення України за переписом 17-XII 1926 р.

Сільське населення.

Показано, скільки мешканців на території, де живе сільська людність, припадає на 1 кв. кілометр.

№ 8. Міське населення у %% до всього населення за переписом 17-XII 1926 р.

№ 9. Динаміка міського населення України протягом 15-III 1923—17-XII 1926 р.

Пояснення: Де менше 7% зросту, там імовірно не може бути механічного приросту; де більше 7% зросту, там механічний приріст дає все, що понад 7%.

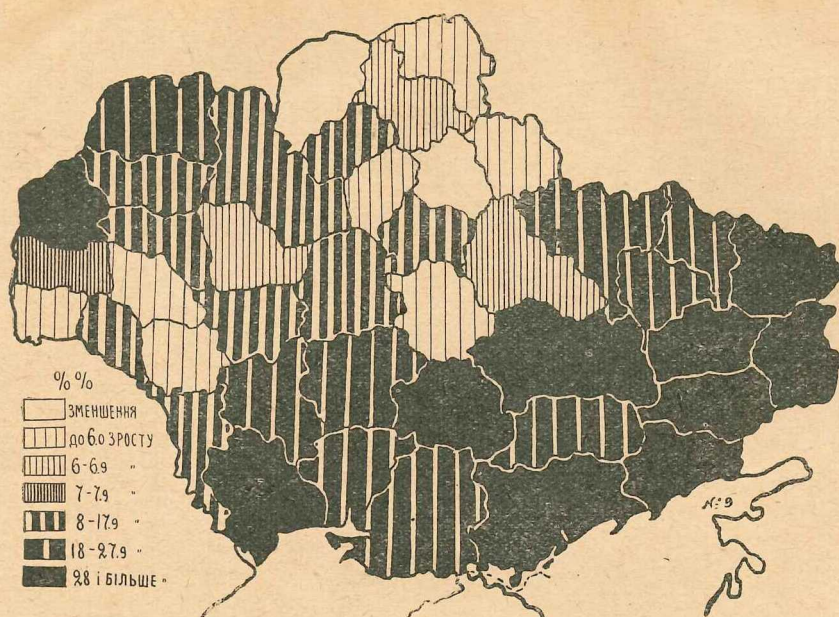

Табл. I. Попередні підсумки перепису
А. Кількість сільського та

О К Р У Г И	В с е н а с е л е н н я		
	Р а з о м	Ч о л о в і к и	Ж і н к и
а	1	2	3
1. Артемівська	758 712	380 711	378 001
2. Бердичівська	725 453	349 602	375 851
3. Білоцерківська	859 468	413 434	446 034
4. Вінницька	765 292	367 293	397 999
5. Волинська	682 126	333 243	348 883
6. Глухівська	550 874	264 927	285 947
7. Гуманська	891 250	424 734	466 516
8. Дніпро-Петровська	1 289 612	624 172	665 440
9. Запорізька	533 078	254 612	278 466
10. Зінов'ївська	761 225	365 214	396 011
11. Кам'янецька	539 218	256 663	282 555
12. Київська	1 573 856	754 246	819 610
13. Конотіпська	658 836	319 348	339 488
14. Коростенська	520 804	258 509	262 295
15. Кременчуцька	788 565	377 669	410 896
16. Криворізька	564 156	271 785	292 371
17. Куп'янська	424 856	207 296	217 560
18. Лубенська	567 585	276 218	291 367
19. Луганська	613 565	310 326	303 239
20. Маріупільська	412 870	196 648	216 222
21. Мелітопільська	735 937	354 537	381 400
22. Миколаївська	491 950	236 150	255 800
23. Могилівська	522 039	248 166	273 873
24. Ніженська	470 869	227 567	243 302
25. Одеська	854 489	405 972	448 517
26. Озюмська	376 818	184 099	192 719
27. Першомайська	666 456	324 137	342 319
28. Полтавська	1 084 800	524 530	560 270
29. Прилуцька	5 003 2	247 763	262 269
30. Проскурівська	567 081	273 775	293 306
31. Роменська	535 937	260 454	275 483
32. Сталинська	653 836	338 976	314 860
33. Старобільська	480 249	233 895	246 354

населення УСРР 17 грудня 1926 року.
міського населення.

Сільське населення			Міське населення			№ по черзі
Р а з о м	Ч о л о в і к и	Ж і н к и	Р а з о м	Ч о л о в і к и	Ж і н к и	
4	5	6	7	8	9	а
446 066	219 675	226 391	312 646	161 036	151 610	1
616 237	297 507	318 730	109 216	52 095	57 121	2
765 180	368 004	397 176	94 288	45 430	48 858	3
643 759	309 524	334 235	121 533	57 769	63 764	4
548 180	269 513	278 667	133 946	63 730	70 216	5
481 892	232 315	249 577	68 982	32 612	36 370	6
815 233	389 598	425 635	76 017	35 136	40 881	7
965 550	466 136	499 414	324 062	158 036	166 026	8
470 355	224 861	245 494	62 723	29 751	32 972	9
638 730	307 493	331 237	122 495	57 721	64 774	10
489 659	232 672	256 987	49 559	23 991	25 568	11
1 002 700	487 088	515 612	571 156	267 158	303 998	12
566 968	275 131	291 837	91 868	44 217	47 651	13
470 616	233 736	236 880	50 188	24 773	25 415	14
703 449	338 067	365 382	85 116	39 602	45 514	15
492 769	236 697	256 072	71 387	35 088	36 299	16
406 567	198 252	208 315	18 289	9 044	9 245	17
521 243	254 590	266 653	46 342	21 628	24 714	18
376 975	185 327	191 648	236 590	124 999	111 591	19
324 384	155 003	169 381	88 486	41 645	46 841	20
686 942	331 351	355 591	48 995	23 186	25 809	21
365 804	177 646	188 158	126 146	58 504	67 642	22
479 003	227 093	251 910	43 036	21 073	21 963	23
418 037	202 598	215 439	52 832	24 969	27 863	24
431 370	211 964	219 406	423 119	194 008	229 111	25
364 966	178 237	186 729	11 862	5 862	5 990	26
624 275	303 567	320 708	42 181	20 570	21 611	27
946 294	459 443	486 851	138 506	65 087	73 419	28
468 090	228 099	239 991	41 942	19 664	22 278	29
501 903	243 181	258 722	65 178	30 594	34 584	30
489 498	238 353	251 145	46 439	22 101	24 338	31
353 574	175 384	178 190	300 262	163 592	136 670	32
461 865	225 009	236 856	18 384	8 886	9 498	33

Табл. 1-А (закінчення)

О К Р У Г И	В с е н а с е л е н н я		
	Р а з о м	Чоловіки	Жінки
а	1	2	3
34. Сумська	689 415	335 942	353 473
35. Тульчинська	702 533	337 334	365 199
36. Харківська	1 592 131	774 831	817 300
37. Херсонська	564 382	268 328	296 054
38. Черкаська	1 136 858	542 743	594 115
39. Чернігівська	533 289	258 169	275 120
40. Шепетівська	654 113	314 796	339 317
Молдавська АСРР	567 170	273 923	293 247
Разом по УСРР	28 871 785	13 972 737	14 899 048
Лісостеп	18 122 424	8 741 956	9 380 468
Степ	10 749 361	5 230 781	5 518 580

Б. Розподіл міського насе

О К Р У Г И	Міста і селища міського типу			
	Окрєцентри			Інші
	Разом	Чоло- віки	Жінки	Разом
а	1	2	3	4
1. Артемівська	37 183	18 339	18 844	61 375
2. Бердичівська	50 846	24 134	26 712	—
3. Білоцерківська	41 828	19 907	21 921	—
4. Вінницька	51 956	24 793	27 163	19 607
5. Волинська	69 430	32 691	36 739	14 311
6. Глухівська	15 933	7 633	8 300	25 039
7. Гуманська	43 002	19 742	23 260	—
8. Дніпро-Петровська	187 644	90 950	96 694	109 790
9. Запорізька	55 238	26 090	29 148	—
10. Зінов'ївська	64 339	30 143	34 196	—
11. Кам'янецька	31 088	14 846	16 242	—
12. Київська	491 333	228 606	262 727	14 859

Сільське населення			Міське населення			№ по черзі
Разом	Чоловіки	Жінки	Разом	Чоловіки	Жінки	
4	5	6	7	8	9	а
598 534	291 935	306 599	90 881	44 007	46 874	34
635 741	304 221	331 520	66 792	33 113	33 679	35
1 029 012	505 210	523 802	563 119	269 621	293 498	36
476 345	228 373	247 972	88 037	39 955	48 082	37
1 016 569	485 801	530 768	120 289	56 942	63 347	38
460 865	224 084	236 781	72 424	34 085	38 339	39
576 588	277 604	298 984	77 525	37 192	40 333	40
492 807	238 222	254 585	74 363	35 701	38 662	
23 624 594	11 438 564	12 186 030	5 247 191	2 534 173	2 713 018	
15 245 250	7 375 367	7 869 883	2 877 174	1 366 589	1 510 585	
8 379 344	4 063 197	4 316 147	2 370 017	1 167 584	1 202 433	

лення по типах селищ.

що офіційно визнаються за такі					Інші міські селища			№ по черзі
міста		Селища міськ. типу						
Чоло- віки	Жінки	Разом	Чоло- віки	Жінки	Разом	Чоло- віки	Жінки	
5	6	7	8	9	10	11	12	а
30 186	31 189	73 684	37 318	36 366	140 404	75 193	65 211	1
—	—	50 882	24 402	26 480	7 488	3 559	3 929	2
—	—	50 452	24 577	25 875	2 008	946	1 062	3
9 226	10 381	45 587	21 666	23 921	4 383	2 084	2 299	4
6 830	7 481	37 418	18 019	19 399	12 787	6 190	6 597	5
11 751	13 288	23 919	11 043	12 876	4 091	2 185	1 906	6
—	—	29 597	13 676	15 921	3 418	1 718	1 700	7
54 316	55 474	18 378	8 781	9 597	8 250	3 989	4 261	8
—	—	7 485	3 661	3 824	—	—	—	9
—	—	36 178	17 120	19 058	21 978	10 458	11 520	10
—	—	15 061	7 529	7 532	3 410	1 616	1 794	11
7 107	7 752	30 663	15 159	15 504	34 301	16 286	18 015	12

Табл. І-Б (закінчення)

О К Р У Г И	Міста і селища міського типу,			
	Окресцентри			Інші
	Разом	Чоло-віки	Жінки	
а	1	2	3	4
13. Конотіпська	33 201	16 336	16 865	12 280
14. Коростенська	11 925	6 045	5 880	5 896
15. Кременчуцька	56 741	25 866	30 875	18 291
16. Криворізька	31 019	15 045	15 974	14 121
17. Куп'янська	15 127	7 490	7 637	—
18. Лубенська	20 736	9 754	10 982	24 449
19. Луганська	70 466	34 064	36 402	—
20. Маріупільська	40 679	18 920	21 759	26 399
21. Мелітопільська	25 249	11 913	13 336	—
22. Миколаївська	100 699	46 634	54 065	—
23. Могилівська	22 910	11 334	11 576	—
24. Ніженська	37 357	17 566	19 791	—
25. Одеська	411 111	188 396	222 715	—
26. Озюмська	9 453	4 681	4 772	—
27. Першомайська	31 730	15 451	16 279	—
28. Полтавська	89 232	41 928	47 304	34 378
29. Прилуцька	28 608	13 357	15 251	12 232
30. Проскурівська	27 264	12 913	14 351	—
31. Роменська	25 414	11 968	13 446	21 025
32. Сталинська	62 914	32 056	30 858	25 820
33. Старобільська	13 932	6 675	7 257	—
34. Сумська	43 715	21 130	22 585	37 059
35. Тульчинська	16 113	7 663	8 450	13 746
36. Харківська	407 578	194 849	212 729	63 697
37. Херсонська	57 376	25 957	31 419	—
38. Черкаська	38 694	18 387	20 307	38 521
39. Чернігівська	34 255	16 030	18 225	6 900
40. Шепетівська	14 638	7 228	7 410	41 214
Молдавська АСРР	22 458	10 838	11 620	36 297
Разом по УСРР	2 940 414	1 388 348	1 552 066	677 306
Лісостеп	1 703 797	804 706	899 091	403 504
Степ	1 236 617	583 642	652 975	273 802

що офіційно визнаються за такі					Інші міські селища			№№ по черзі
міста		Селища міськ. типу						
Чоло-віки	Жінки	азом	Чоло-віки	Жінки	Разом	Чоло-віки	Жінки	
5	6	7	8	9	10	11	12	а
5 864	6 416	45 062	21 318	23 744	1 325	699	626	13
2 954	2 942	13 566	6 687	6 879	18 801	9 087	9 714	14
8 814	9 477	10 084	4 922	5 162	—	—	—	15
6 417	7 704	—	—	—	26 247	13 626	12 621	16
—	—	3 162	1 554	1 608	—	—	—	17
11 343	13 106	—	—	—	1 157	531	626	18
—	—	29 275	15 386	13 889	136 849	75 549	61 300	19
11 819	14 580	6 990	3 529	3 461	14 418	7 377	7 041	20
—	—	19 224	9 088	10 136	4 522	2 185	2 337	21
—	—	25 447	11 870	13 577	—	—	—	22
—	—	20 126	9 739	10 387	—	—	—	23
—	—	15 475	7 403	8 072	—	—	—	24
—	—	7 574	3 534	4 040	4 434	2 078	2 356	25
—	—	—	—	—	2 399	1 181	1 218	26
—	—	—	—	—	10 451	5 119	5 332	27
16 370	18 008	11 735	5 178	6 557	3 161	1 611	1 550	28
5 752	6 480	—	—	—	1 102	555	547	29
—	—	24 085	11 317	12 768	13 829	6 364	7 465	30
10 133	10 892	—	—	—	—	—	—	31
14 031	11 789	—	—	—	211 528	117 505	94 023	32
—	—	—	—	—	4 452	2 211	2 241	33
18 019	19 040	10 107	4 858	5 249	—	—	—	34
6 546	7 200	25 352	13 441	11 911	11 581	5 463	6 118	35
30 495	33 202	83 399	40 466	42 933	8 445	3 811	4 634	36
—	—	18 924	8 760	10 164	11 737	5 238	6 499	37
18 198	20 323	33 986	16 075	17 911	9 088	4 282	4 806	38
3 270	3 630	31 269	14 785	16 484	—	—	—	39
19 674	21 540	9 781	4 619	5 162	11 892	5 671	6 221	40
17 058	19 239	15 608	7 805	7 803	—	—	—	—
326 173	351 133	879 535	425 285	454 250	749 936	394 367	355 569	—
192 346	211 158	617 606	296 879	320 727	152 267	72 658	79 609	—
133 827	139 975	261 929	128 406	133 523	597 669	321 709	275 960	—

О К Р У Г И	% міського населення		На 1000 чоловіків припадає жінок			
	Разом	З того в окр. центрі	Серед усього населення	По селах	По містах	
					Усіх разом	По окр. центру
а	13	14	15	16	17	18
1. Артемівська . . .	41,21	4,90	992,9	1 030,6	941,5	1 027,5
2. Бердичівська . . .	15,05	7,01	1 075,1	1 071,3	1 096,5	1 106,8
3. Білоцерківська . . .	10,97	4,87	1 078,9	1 079,3	1 075,5	1 101,1
4. Вінницька . . .	15,88	6,79	1 083,6	1 079,8	1 103,8	1 095,6
5. Волинська . . .	19,63	10,19	1 046,9	1 034,0	1 101,8	1 123,8
6. Глухівська . . .	12,53	2,89	1 079,4	1 074,3	1 115,2	1 087,4
7. Гуманська . . .	8,53	4,53	1 098,4	1 092,5	1 163,5	1 178,2
8. Дн.-Петровська . . .	25,13	14,51	1 066,1	1 071,4	1 050,5	1 063,2
9. Запорізька . . .	11,76	10,35	1 093,7	1 091,8	1 108,3	1 117,2
10. Зінов'ївська . . .	16,09	8,45	1 084,3	1 077,2	1 122,2	1 134,4
11. Кам'янецька . . .	9,19	5,72	1 100,9	1 045,5	1 065,7	1 094,0
12. Київська . . .	36,29	31,22	1 086,7	1 058,6	1 137,9	1 149,3
13. Котіпська . . .	13,95	5,04	1 063,1	1 060,7	1 077,7	1 032,4
14. Коростенська . . .	9,64	2,29	1 014,7	1 013,5	1 025,9	972,7
15. Кременчуцька . . .	10,79	7,19	1 088,0	1 080,8	1 149,3	1 193,7
16. Криворізька . . .	12,67	5,50	1 077,2	1 081,9	1 034,5	1 061,7
17. Куп'янська . . .	4,31	3,56	1 049,5	1 050,8	1 022,2	1 019,6
18. Лубенська . . .	8,15	3,65	1 055,6	1 048,2	1 142,7	1 125,8
19. Луганська . . .	38,56	11,48	977,2	1 034,1	970,4	1 068,8
20. Маріупільська . . .	21,43	9,85	1 099,5	1 092,7	1 124,8	1 150,1
21. Мелітопільська . . .	6,66	3,43	1 075,8	1 073,1	1 113,1	1 119,5
22. Миколаївська . . .	25,64	20,47	1 083,2	1 059,2	1 156,2	1 159,4
23. Могилівська . . .	8,24	4,39	1 103,6	1 109,2	1 042,2	1 021,4
24. Ніженська . . .	11,22	7,93	1 069,2	1 063,4	1 115,9	1 126,7
25. Одеська . . .	49,52	48,11	1 104,8	1 035,1	1 180,9	1 182,2
26. Озюмська . . .	3,14	2,51	1 046,8	1 047,6	1 021,8	1 019,4
27. Першомайська . . .	6,33	4,76	1 056,1	1 056,5	1 050,5	1 053,6
28. Полтавська . . .	12,77	8,23	1 068,1	1 059,7	1 128,0	1 128,2
29. Прилуцька . . .	8,22	5,61	1 058,5	1 052,1	1 115,9	1 141,8
30. Проскурівська . . .	11,49	4,81	1 071,3	1 064,0	1 130,1	1 111,4

Табл. I-B (закінчення)

О К Р У Г И	% міського населення		На 1000 чоловіків припадає жінок			
	Разом	З того в окр. центрі	Серед усього населення	По селах	По містах	
					Усіх разом	По окр. центру
а	13	14	15	16	17	18
31. Роменська . . .	8,67	4,74	1 057,7	1 053,7	1 101,2	1 123,5
32. Сталинська . . .	45,92	9,62	928,8	1 016,0	835,4	963,9
33. Старобільська . . .	3,83	2,90	1 053,3	1 052,7	1 068,9	1 087,2
34. Сумська . . .	13,18	6,34	1 052,2	1 050,2	1 063,2	1 068,9
35. Тульчинська . . .	9,51	2,29	1 082,6	1 089,7	1 017,1	1 102,7
36. Харківська . . .	35,37	25,60	1 054,8	1 036,8	1 088,6	1 091,8
37. Херсонська . . .	15,61	10,17	1 103,3	1 085,8	1 203,0	1 209,8
38. Черкаська . . .	10,58	3,40	1 094,7	1 092,6	1 112,5	1 104,4
39. Чернігівська . . .	13,58	6,42	1 065,7	1 056,7	1 124,8	1 136,9
40. Шепетівська . . .	11,85	2,24	1 077,9	1 077,0	1 084,5	1 025,2
Молдавська АСРР	13,11	3,42	1 070,6	1 068,7	1 082,9	1 072,2
Разом по УСРР	18,18	10,19	1 066,3	1 065,4	1 070,6	1 117,9
Лісостеп	15,88	9,40	1 073,0	1 067,1	1 105,3	1 117,3
Степ	22,04	11,50	1 055,0	1 062,3	1 029,8	1 118,8

У в а г и: 1. До реєстру офіційного увіходить 80 міст і 96 селищ міського типу, разом 176. По-за цими селищами залишається ще декілька сот таких, що їхня економічна природа дозволяє вважати їх за селища міські, а не сільські. Разом за міською програмою переписано на Україні 416 селищ.

2. До Степової смуги увіходять округи: 1) Зінов'ївська, 2) Мелітопільська, 3) Миколаївська, 4) Одеська, 5) Першомайська, 6) Херсонська, 7) Артемівська, 8) Дніпро-Петровська, 9) Запорізька, 10) Криворізька, 11) Куп'янська, 12) Луганська, 13) Маріупільська, 14) Озюмська, 15) Сталинська, 16) Старобільська та АМСРР; решта належить до Лісо-степової смуги.

Табл. II. Порівнюючі ¹⁾ підсумки міського населення України за переписами 15-III 1923 та 17-XII 1926 р.

О К Р У Г И	1926 р.	1923 р.	1926, коли 1923 = 1000
а	1	2	3
✓ 1. Артемівська	307 305	199 014	1 544
2. Бердичівська	95 433	84 609	1 128
3. Білоцерківська	94 752	88 775	1 067
4. Вінницька	114 532	111 531	1 027
5. Волинська	134 405	116 559	1 151
6. Глухівська	69 759	67 585	1 032
7. Гуманська	75 896	70 162	1 082
8. Дніпро-Петровська	314 476	220 013	1 429
9. Запорізька	61 879	49 541	1 249
10. Зінов'ївська	111 032	91 893	1 206
11. Кам'янецька	47 287	45 702	1 034
12. Київська	545 165	464 304	1 174
13. Конотіпська	92 013	86 156	1 069
14. Коростенська	50 143	40 907	1 226
15. Кременчуцька	85 748	82 342	1 041
16. Криворізька	68 541	46 473	1 474
17. Куп'янська	15 825	13 296	1 190
18. Лубенська	45 166	44 418	1 116
19. Луганська	215 824	132 891	1 624
✓ 20. Маріупільська	89 835	63 219	1 422

¹⁾ Межі, в яких переписано міста в 1923 та 1926 р.р., не однакові. Порівнюючі підсумки побудовано в такий спосіб, що скрізь взято ті частини міст, які були переписані обома переписами.

Табл. II (закінчення)

О К Р У Г И	1926 р.	1923 р.	1926, коли 1923 = 1000
а	1	2	3
21. Мелітопільська	56 870	44 344	1 283
22. Миколаївська	126 659	105 053	1 205
23. Могилівська	39 687	35 171	1 128
24. Ніженська	40 824	37 807	1 080
25. Одеська	419 782	327 149	1 281
26. Озюмська	11 906	9 373	1 270
27. Першомайська	41 511	34 165	1 215
28. Полтавська	140 300	134 318	1 065
29. Прилуцька	41 800	40 678	1 028
30. Проскурівська	54 113	50 580	1 071
31. Роменська	45 107	47 402	952
✓ 32. Сталинська	202 509	114 957	1 762
33. Старобільська	12 299	7 774	1 581
34. Сумська	73 840	72 020	1 025
35. Тульчинська	57 191	51 156	1 018
36. Харківська	542 510	435 754	1 236
37. Херсонська	88 355	69 354	1 274
38. Черкаська	120 257	106 517	1 148
39. Чернігівська	72 516	74 449	973
40. Шепетівська	77 333	58 591	1 320
Молдавська АССР	74 499	68 183	1 093
Разом	4 974 884	4 044 185	1 230

Табл. III. Зріст населення УСРР¹⁾ за
(Адміністративний

ГУБЕРНІ та ПОВІТИ	Все населення		Міське
	1927 рік	1897 рік	1927 рік
	1	2	3
I. Волинь			
1. Житомирський	585 170	428 282	99 242
2. Новоград-Волинський	429 278	333 980	64 513
3. Заславський	248 534	206 802	34 855
4. Овруцький	312 195	195 084	32 640
5. Острозький (частина)	115 684	81 289	3 477
6. Старо-Костянтинівський . . .	220 345	192 923	25 015
7. Кременецький (частина) . . .	24 312	17 595	2 647
Разом	1 935 518	1 455 955	262 389
II. Донська область			
1. Таганрозький	463 684	254 421	181 823
2. Донецький	62 159	34 825	14 471
Разом	525 843	289 246	196 294
III. Катеринославщина			
1. Катеринославський	530 446	352 771	239 202
2. Олександрівський	382 305	271 647	57 227
3. Бахмуцький	792 439	332 431	402 327
4. Верхне-Дніпровський	316 524	211 640	17 276
5. Маріупільський	366 374	253 920	48 598
6. Ново-московський	427 175	260 324	60 318
7. Павлоградський	403 235	249 572	47 912
8. Луганський	365 819	174 753	191 375
Разом	3 584 317	2 107 058	1 064 235
IV. Київщина			
1. Київський	885 141	519 418	509 619
2. Бердичівський	348 421	278 195	75 971
3. Васильківський	404 106	315 807	76 730
4. Звенигородський	318 599	272 859	33 061
5. Канівський	297 705	268 803	25 003
6. Липовецький	244 157	211 782	20 114
7. Радомисльський	438 316	315 589	45 537
8. Сквирський	285 355	250 532	18 603
9. Таращанський	257 603	245 457	10 628

¹⁾ Взято не точно сучасні межі УСРР, а трохи вужчі, а саме незапро-
рації і де-кілька районів (волостей) інших повітів Курської, Гомельської, та Во-
259.109 д. об. статів. Міське населення скрізь подано без гарнізонів, при чому
міст нема окремих підсумків 1897 р.

час від 9 лютого 1897 до 17 грудня 1926 р.
поділ 1897 року)

населення		Сільське населення		1927. коли 1897=1000			№ по черзі
1897 рік	1927 рік	1897 рік	Все	Міське	Сільське		
4	5	6	7	8	9		
82 846	485 928	345 436	1 366	1 198	1 407	1	
60 735	364 765	273 245	1 285	1 062	1 335	2	
27 158	213 679	179 644	1 202	1 283	1 189	3	
19 163	279 555	175 921	1 600	1 703	1 589	4	
2 197	112 207	79 092	1 423	1 583	1 419	5	
26 571	195 330	166 352	1 142	941	1 174	6	
2 564	21 665	15 031	1 382	1 032	1 441	7	
221 234	1 673 129	1 234 721	1 329	1 186	1 555		
72 129	281 861	182 292	1 823	2 521	1 546	1	
5 741	47 688	29 084	1 785	2 512	1 640	2	
77 870	329 549	211 376	1 818	2 521	1 559		
146 536	291 244	206 235	1 504	1 632	1 412	1	
24 144	325 078	247 503	1 407	2 370	1 313	2	
159 603	390 112	172 828	2 384	2 521	2 257	3	
10 381	299 248	201 259	1 496	1 664	1 487	4	
31 003	317 776	222 917	1 443	1 568	1 426	5	
23 266	366 857	237 058	1 641	2 593	1 548	6	
23 731	355 323	225 841	1 616	2 019	1 573	7	
75 918	174 444	98 835	2 093	2 521	1 765	8	
494 582	2 520 082	1 612 476	1 701	2 152	1 563		
238 595	375 522	280 823	1 704	2 136	1 337	1	
66 749	282 450	211 446	1 252	1 138	1 336	2	
59 222	327 376	256 585	1 280	1 296	1 275	3	
28 016	385 538	244 843	1 168	1 180	1 166	4	
28 432	272 702	240 371	1 107	879	1 135	5	
19 697	224 043	192 085	1 153	1 021	1 166	6	
41 798	392 779	273 791	1 389	1 089	1 435	7	
19 965	266 752	230 567	1 136	932	1 157	8	
10 916	256 975	234 541	1 089	974	1 096	9	

ваджено до таблиці підсумків приєднаних в 1925 році частин РСФФР (Путяв-
ронізької губ.). Населення цих частин становить за переписом 17-ХІІ 1926 року
взято не всі міста перепису 1926 р., а трохи менше число міст, бо для деяких

Табл. III (продовження)

ГУБЕРНІ та ПОВІТИ	Все населення		Міське
	1927 рік	1897 рік	1927 рік
	1	2	3
10. Гуманський	418 164	320 683	57 877
11. Черкаський	385 075	306 409	62 651
12. Чигиринський	254 758	225 880	14 217
Разом	4 547 400	3 531 414	954 028
V. Поділля			
1. Кам'янець-Подільський	290 242	263 783	31 098
2. Балтський	541 331	389 485	44 101
3. Брацлавський	277 677	241 515	30 851
4. Вінницький	335 824	243 899	76 422
5. Гайсинський	370 272	247 850	13 766
6. Лятичівський	210 522	184 258	24 157
7. Літинський	199 639	209 970	21 535
8. Могилівський	266 398	226 453	36 117
9. Ного-Ущівський	257 874	222 945	18 483
10. Ольгопільський	343 428	283 732	22 014
11. Проскурівський	283 293	221 060	34 312
12. Ямпільський	314 571	266 252	13 639
Разом	3 691 071	3 001 202	366 495
VI. Полтавщина			
1. Полтавський	335 168	223 425	89 391
2. Гадяцький	182 918	142 772	10 153
3. Зінківський	174 103	140 271	19 464
4. Золотоноський	285 204	227 560	15 481
5. Кобиляцький	263 263	217 655	15 835
6. Костянтиноградський	325 835	230 276	12 708
7. Кременчуцький	308 341	240 645	62 411
8. Лохвицький	185 663	150 953	10 837
9. Лубенський	184 262	136 577	20 834
10. Миргородський	206 704	157 751	15 330
11. Переяславський	245 575	185 276	17 458
12. Пирятинський	230 578	153 475	12 203
13. Прилуцький	245 265	192 468	28 624
14. Роменський	228 963	186 447	28 796
15. Хорольський	233 671	172 598	10 276
Разом	3 635 513	2 768 149	369 801
VII. Таврія			
1. Дніпрівський	322 035	212 210	23 449
2. Бердянський	379 208	304 665	38 321
3. Мелітопільський	514 622	384 197	35 180
Разом	1 215 865	901 072	96 950

населення	Сільське населення		1927, коли 1897=1000			№ по черзі
	1897 рік	1927 рік	1897 рік	Все	Міське	
4	5	6	7	8	9	
43 242	360 287	277 441	1 304	1 338	1 299	10
46 756	322 421	289 653	1 252	1 340	1 113	11
17 994	240 541	207 886	1 128	790	1 157	12
621 382	3 593 372	2 910 032	1 278	1 536	1 235	
34 532	259 144	229 251	1 100	901	1 130	1
38 062	497 230	351 423	1 390	1 159	1 415	2
32 675	246 826	208 840	1 150	950	1 182	3
43 196	259 402	200 803	1 377	1 773	1 292	4
9 082	356 506	238 768	1 494	1 515	1 493	5
28 414	186 365	155 844	1 143	850	1 196	6
19 070	178 104	190 900	951	1 129	933	7
32 579	230 281	193 874	1 176	1 109	1 191	8
18 863	239 391	204 082	1 157	980	1 173	9
19 282	321 414	264 450	1 210	1 142	1 215	10
28 085	248 981	192 975	1 282	1 221	1 290	11
13 430	300 932	252 822	1 182	1 016	1 190	12
317 170	3 327 576	2 684 032	1 230	1 166	1 239	
49 333	245 777	174 092	1 500	1 812	1 412	1
7 687	172 765	135 085	1 281	1 321	1 279	2
18 246	154 639	122 025	1 241	1 067	1 267	3
8 705	269 723	218 855	1 253	1 778	1 232	4
14 381	247 428	203 274	1 210	1 101	1 217	5
6 421	313 127	223 855	1 417	1 979	1 399	6
58 758	245 930	181 887	1 252	1 062	1 352	7
8 879	174 826	142 074	1 230	1 221	1 231	8
10 061	163 428	126 516	1 349	2 071	1 292	9
10 795	191 374	146 956	1 310	1 420	1 302	10
16 407	228 117	168 869	1 325	1 064	1 351	11
7 992	218 375	155 483	1 410	1 527	1 405	12
18 498	216 641	173 970	1 274	1 547	1 245	13
19 058	200 167	167 389	1 228	1 511	1 196	14
7 220	223 395	165 378	1 354	1 423	1 351	15
262 441	3 265 712	2 505 708	1 313	1 409	1 303	
20 581	298 586	191 629	1 518	1 139	1 558	1
36 402	340 887	268 263	1 245	1 053	1 271	2
25 588	479 442	358 609	1 339	1 375	1 337	3
82 571	1 118 915	818 501	1 349	1 174	1 367	

Табл. III (закінчення)

ГУБЕРНІ та ПОВІТИ	Все населення		Міське
	1927 рік	1897 рік	1927 рік
	1	2	3
VIII. Харківщина			
1. Харківський	677 718	340 146	430 232
2. Охтирський	229 209	160 049	35 678
3. Богодухівський	243 779	159 592	25 942
4. Валківський	200 144	144 114	16 139
5. Зміївський	337 789	228 639	19 321
6. Озюмський	448 631	280 392	57 390
7. Вовчанський	232 993	166 752	20 836
8. Куп'янський	333 936	234 114	18 271
9. Лебединський	231 112	178 114	19 297
10. Старобільський	520 623	359 220	13 931
11. Сумський	316 621	227 432	63 181
Разом	3 772 555	2 478 567	720 218
IX. Херсонщина			
1. Херсонський	790 501	580 173	203 725
2. Олександрійський	604 527	415 074	51 400
3. Ананіївський	370 758	265 717	50 681
4. Лиманський	827 474	610 060	131 820
5. Одеський	667 534	584 904	418 216
6. Тираспільський	318 433	236 077	20 739
Разом	3 579 227	2 692 005	876 581
X. Чернігівщина			
1. Чернігівський	201 536	160 088	44 225
2. Борзненський	178 680	146 565	22 891
3. Глухівський	183 973	142 624	28 421
4. Городнянський	205 378	153 007	21 449
5. Козелецький	167 679	134 337	3 479
6. Конотіпський	208 501	156 459	39 999
7. Кролевецький	156 784	131 057	18 990
8. Новгород-Сіверський	190 261	146 194	16 402
9. Ніженський	218 909	168 654	37 345
10. Остерський	198 314	149 701	12 100
11. Сосницький	215 252	170 034	20 803
Разом	2 125 267	1 658 720	266 104
Разом по Україні	28 612 576	20 883 388	5 173 095
Степ	8 905 252	5 989 381	2 234 060
Лісостеп	19 707 324	14 894 007	2 939 035

населення		Сільське населення		1927, коли 1897=1000			№ по черзі
1897 рік	1927 рік	1897 рік	Все	Міське	Сільське		
4	5	6	7	8	9		
177 787	247 486	162 359	1 992	2 420	1 524	1	
27 457	193 531	132 592	1 432	1 299	1 460	2	
18 489	217 837	141 103	1 528	1 403	1 544	3	
11 086	184 005	133 028	1 389	1 456	1 383	4	
14 413	318 468	214 226	1 477	1 341	1 487	5	
26 416	391 241	253 979	1 600	2 173	1 540	6	
10 985	212 157	155 767	1 397	1 897	1 362	7	
6 941	315 665	227 173	1 426	2 632	1 390	8	
14 272	211 815	163 842	1 298	1 352	1 293	9	
9 736	506 692	349 484	1 449	1 431	1 450	10	
42 674	253 440	184 758	1 392	1 481	1 372	11	
360 256	3 052 337	2 118 311	1 522	1 999	1 441	12	
171 649	586 776	408 524	1 363	1 187	1 436	1	
42 907	553 127	372 167	1 456	1 198	1 486	2	
36 620	320 077	229 097	1 395	1 384	1 397	3	
114 699	695 654	495 361	1 356	1 149	1 404	4	
386 152	249 318	198 752	1 141	1 083	1 254	5	
23 310	297 694	212 767	1 349	890	1 399	6	
775 337	2 702 646	1 916 668	1 330	1 131	1 410		
35 603	157 311	124 485	1 259	1 242	1 264	1	
19 904	155 789	126 661	1 219	1 150	1 230	2	
20 824	155 552	121 800	1 290	1 365	1 277	3	
18 030	183 929	134 977	1 342	1 190	1 363	4	
3 881	164 200	130 456	1 248	896	1 259	5	
25 538	168 502	130 921	1 333	1 566	1 287	6	
16 614	137 794	114 443	1 196	1 143	1 204	7	
13 743	173 839	132 451	1 301	1 193	1 313	8	
32 049	181 564	136 605	1 298	1 165	1 329	9	
9 878	186 214	139 823	1 325	1 225	1 332	10	
14 615	194 449	155 419	1 266	1 423	1 251	11	
210 579	1 859 163	1 448 141	1 281	1 264	1 284		
3 423 422	23 439 481	17 459 966	1 370	1 511	1 342		
1 430 360	6 671 192	4 559 021	1 487	1 562	1 463		
1 993 062	16 768 289	12 900 945	1 323	1 475	1 299		